Vervangend onderwijs aan kinderen van ouders met een richtingbezwaar

H. Blok
S. Karsten

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Blok, H. & Karsten, S.

Vervangend onderwijs aan kinderen van ouders met een richtingbezwaar

SCO-Kohnstamm Instituut van de Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen, Universiteit van Amsterdam (SCO-rapport nr. 802, projectnummer 40324).

ISBN 978-90-6813-8

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Uitgave en verspreiding:
SCO-Kohnstamm Instituut
Nieuwe Prinsengracht 130, Postbus 94208, 1090 GE Amsterdam
Tel.: 020-525 1201
www.sco-kohnstamminstituut.uva.nl
© Copyright SCO-Kohnstamm Instituut, 2008

Motto's

'Mijn uitgangspunt is dat ieder kind recht heeft op goed onderwijs en dat het de taak is van de overheid om dit te waarborgen'.

Staatssecretaris Dijksma in brief aan de Eerste en Tweede Kamer;
zie http://www.minocw.nl/documenten/3843 2.pdf

'Niemand mag het recht op onderwijs worden ontzegd. Bij de uitoefening van alle functies die de Staat in verband met de opvoeding en het onderwijs op zich neemt, eerbiedigt de Staat het recht van ouders om zich van die opvoeding en van dat onderwijs te verzekeren, die overeenstemmen met hun eigen godsdienstige en filosofische overtuigingen.'

Het Europese 'Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens
en de fundamentele vrijheden; protocol nr. 1, artikel 2'; zie
http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/655FDBCF-1D46-4B36-9DAB-99F4CB59863C/0/DutchN%C3%A9erlandais.pdf

Inhoudsopgave

Woord vooraf ..... **I**

Samenvatting ..... **III**

1 Inleiding en onderzoeksvragen **1**
1.1 Het aantal kinderen voor wie een geldig richtingbezwaar is ingediend 3
1.2 Thuisonderwijs in Nederland en elders 4
1.3 Toezicht op thuisonderwijs 8
1.4 De onderzoeksvragen 12

2 Opzet van het onderzoek **15**
2.1 Populatie en steekproeftrekking 15
2.2 Instrumentconstructie 18
2.3 Gegevensverzameling en -analyse 20

3 Resultaten **23**
3.1 Enkele biografische gegevens 23
3.2 Type vervangend onderwijs 29
3.3 Inhoud van het vervangende onderwijs 31
3.4 Inrichting van het vervangende onderwijs 37
3.5 Meningen over een toezichtregeling 51
3.6 Belangrijkste knelpunten 61

4 Conclusies en discussie **67**
4.1 Conclusies 67
4.2 Discussie 72

Literatuur **77**

Bijlagen **79**

Recent uitgegeven SCO-rapporten **87**

Woord vooraf

Wij hebben aan dit rapport twee motto's verbonden. Het eerste motto, 'ieder kind heeft recht op goed onderwijs …', verwoordt de opvatting van staatssecretaris mevrouw Dijksma, tevens opdrachtgever van het onderzoek. Het tweede motto, 'ouders hebben aangaande opvoeding en onderwijs een zekere keuzevrijheid', wordt vaak aangehaald door ouders die hun kind vanwege een richtingbezwaar niet naar school willen sturen. De motto's markeren het spanningsveld waarmee we bij de uitvoering van het onderzoek te maken hebben gehad.

Wij danken het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, onze opdrachtgever, voor de verleende opdracht en voor het vertrouwen dat het ons heeft geschonken. Voorts danken we alle personen die ons bij de uitvoering van het onderzoek belangeloos van dienst zijn geweest. Dat waren allereerst de leerplichtambtenaren van gemeenten met een of meer vrijgestelde kinderen vanwege een richtingbezwaar. Zij fungeerden als postiljon voor onze wervingsbrief aan de betreffende ouders. Dank betuigen we ook aan de ouders die – via telefonische, en later via mondelinge interviews – hun ervaringen en inzichten met ons hebben willen delen.

Samenvatting

Vraagstelling
Artikel 5b van de Leerplichtwet geeft ouders van leerplichtige kinderen de mogelijkheid bezwaar te maken tegen de richting van elke school binnen redelijke afstand van het woonadres. Indien dit zogeheten richtingbezwaar aan de gestelde eisen voldoet, zijn ouders vrijgesteld van de verplichting hun kind school te laten gaan. De Leerplichtwet legt ouders geen vervangende onderwijsplicht op. Om te voorkomen dat kinderen hiervan de dupe worden, overweegt het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de Leerplichtwet aan te passen. Vrijstelling zou alleen mogelijk moeten zijn onder twee aanvullende voorwaarden: ouders zouden voor vervangend onderwijs moeten zorgen en ze zouden bovendien akkoord moeten gaan met toezicht hierop door de Inspectie van het Onderwijs. Het onderhavige onderzoek dient om een goede afweging te kunnen maken. In het onderzoek komen twee vragen aan de orde.
a. Ontvangen de kinderen van ouders die een geldig richtingbezwaar hebben ingediend een vorm van ouderwijs, en zo ja, hoe?
b. Hoe denken de betrokken ouders over een eventuele vorm van toezicht?

Onderzoeksopzet
Het aantal kinderen dat vanwege een richtingbezwaar is vrijgesteld van de leerplicht is relatief klein, minder dan 0,01 procent van het totaal aantal leerplichtige leerlingen. In het schooljaar 2006-2007 ging het om 235 kinderen, verspreid over 79 gemeenten. Via leerplichtambtenaren van de betrokken gemeenten zijn van 86 kinderen (37 procent) de ouders bereikt. Het aantal ouders (ouderparen) bedraagt 51. Of de steekproef representatief is voor de populatie van alle kinderen kan niet worden vastgesteld. De gemeentelijke registraties zijn onvolkomen. Bovendien heeft een deel van de ouders niet aan het onderzoek willen meewerken, zonder dat een reden bekend is. Gegevens zijn verkregen via telefonische interviews bij de genoemde groep van 51 ouders. Aansluitend is bij een selectie van twaalf ouders een verdiepend interview afgenomen. De

ouders zijn geselecteerd op de leeftijd van hun kinderen, zodanig dat alle leeftijden (tussen vijf en zeventien jaar) vertegenwoordigd zijn.

Uitkomsten

Alle 51 ouders hebben voorzien in vervangend onderwijs. Voor 82 kinderen betreft het thuisonderwijs, voor vier kinderen een andere vorm. Vier op de vijf ouders hebben kennis genomen van de kerndoelen. In het vervangende onderwijs komen alle vakken aan de orde die het kind ook op school zou leren. Uit de interviews blijkt dat ouders vaak nog extra doelen nastreven, onder andere op het vlak van de persoonlijkheidsvorming, de leerhouding en de eigen levensovertuiging. Het bevorderen van sociale competenties en een kennismaking met de pluriformiteit van de Nederlandse samenleving vinden heel veel ouders eveneens belangrijk.

Eén op de vier ouders volgt een aanpak die lijkt op de aanpak van schoolonderwijs. Andere ouders wijken daar in min of meerdere mate vanaf. Ouders karakteriseren hun aanpak vaak als eclectisch. Ze maken alleen gebruik van schoolmethoden als ze daar behoefte aan hebben en als ze erover kunnen beschikken. Naast schoolmethoden gebruiken ouders nog heel veel andere bronnen of leermaterialen: internet, educatieve materialen uit winkels, bibliotheekboeken, kinderboeken en huis-, tuin- en keukenmaterialen. Praktisch alle ouders geven expliciet aan dat zij leer- en speelcontacten met andere kinderen organiseren. Veel kinderen volgen buitenshuis georganiseerde activiteiten op het gebied van kunst, scouting en sport.

Bijna alle ouders hanteren een dagritme, maar dat is veel flexibeler dan op school. Gemiddeld besteden kinderen vijftien uur per week aan gepland of formeel leren. Buiten deze uren vindt nog veel informeel of ongepland leren plaats, gemiddeld 42 uur per week. Het volgen van de ontwikkeling van het kind gebeurt spelenderwijs tijdens het leren of werken. Door één-op-één met het kind te werken, vervalt volgens ouders de noodzaak om toetsen af te nemen. Veel ouders laten zich bij het thuisonderwijs bijstaan door derden, waaronder leraren, vakdocenten en familie of vrienden. Er zijn daarnaast contacten met andere thuisonderwijzers, zowel via ontmoetingen als

via internet en discussielijsten. Verdere expertise halen ouders uit Engelse of Amerikaanse literatuur.

Het merendeel van de ouders, ongeveer 80 procent, vindt een of andere vorm van toezicht aanvaardbaar. De voorkeur gaat duidelijk uit naar een vorm waarbij de toezichthouder alleen adviseert. Ongeveer één op de vier ouders heeft geen bezwaar tegen een striktere vorm van toezicht. Tegen een toezichthouder die sancties kan opleggen, hebben álle ouders bezwaar. Ouders vertrouwen het toezicht het liefste toe aan de Inspectie van het Onderwijs. Een belangrijke conditie is evenwel dat de inspecteur over expertise beschikt ten aanzien van thuisonderwijs. Bovendien zou het toezichtkader voldoende toegesneden moeten zijn op de diversiteit ervan. Wat betreft de toezichtcriteria brengen ouders weinig restricties aan. Het merendeel van de ouders heeft geen bezwaar tegen toezicht op de leeropbrengsten, inclusief de ontwikkeling van sociale competenties en respect voor grondrechten en culturele waarden.

Gevraagd naar ondervonden problemen noemen 37 van de 51 ouders een of meer knelpunten. Het meest genoemde knelpunt is van financiële aard. Ook de onzekere rechtssituatie wordt regelmatig genoemd (het richtingbezwaar moet elk jaar opnieuw worden gemeld). Andere vaker genoemde problemen zijn dat de overheid geen voorlichting verstrekt over de mogelijkheid kennisgeving te doen van een richtingbezwaar, het ontbreken van een expertise- en coördinatiecentrum en bestaande vooroordelen bij instanties, scholen en burgers. Een probleem is soms ook dat educatieve uitgeverijen niet, of niet graag leveren aan ouders.

Discussie

In de discussie bespreken we nog drie kwesties. Allereerst beargumenteren we waarom wij denken dat de uitkomsten van het onderzoek waarschijnlijk representatief zijn voor de populatie van alle kinderen die vanwege een richtingbezwaar niet naar school gaan. In de tweede plaats gaan we nader in op de wensen van ouders ten aanzien van toezicht tegen de achtergrond van het ambitieniveau van de overheid. In het laatste punt besteden we aandacht aan de ondersteuningswensen die ouders hebben.

1 Inleiding en onderzoeksvragen

Op basis van artikel 5 onder b van de Leerplichtwet 1969 kunnen ouders van een leerplichtige leerling een beroep doen op vrijstelling. Het gaat hier met name om de verplichting hun leerplichtige kind in te schrijven op een school. Om de vrijstelling te verkrijgen moeten ouders bezwaar maken tegen de richting van elke school binnen redelijke afstand van de ouderlijke woning. Indien ouders dit bezwaar op een correcte wijze verwoorden in een kennisgeving aan de gemeente waarin ze wonen, komt de vrijstelling hen 'van rechtswege' toe. Anders gezegd, een correcte kennisgeving van een richtingbezwaar betekent meteen ook dat er sprake is van een geldige ontheffing. Leerplichtambtenaren zijn niet gerechtigd richtingbezwaren inhoudelijk te onderzoeken. Wel zien ze erop toe dat het daadwerkelijk om een richtingbezwaar gaat, en niet om een inrichtingbezwaar zoals bijvoorbeeld bezwaren van pedagogische of onderwijskundige aard.

Indien er sprake is van een vrijstelling van de leerplicht wordt aan ouders *niet* de verplichting opgelegd voor vervangend onderwijs te zorgen. Het vermoeden bestaat dat de meeste ouders als alternatief kiezen voor thuisonderwijs. Maar het is niet zeker of alle ouders dat doen. En voorts is er nauwelijks iets bekend over de inhoud en opbrengst van het door ouders verzorgde thuisonderwijs.

Het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (MOCW), en overigens ook anderen zoals de brancheorganisatie voor leerplichtambtenaren Ingrado, beschouwen deze situatie als onwenselijk. Een belangrijk uitgangspunt van het ministerie is dat alle kinderen recht hebben op goed onderwijs. Dat recht geldt ook voor kinderen die als gevolg van een leerplichtvrijstelling geen school bezoeken. In 2003 meldde de toenmalige minister Van der Hoeven daarom aan de Tweede Kamer het voornemen de Leerplichtwet op twee punten te herzien[1]. Vrijstelling op grond van artikel 5 onder b

[1] 'Thuisonderwijs in Nederland' (Kamerstukken II 2002/2003, 28600 VIII, nr. 128)

zou alleen mogelijk moeten zijn onder twee aanvullende voorwaarden: a. ouders zouden moeten aangeven hoe zij gaan voorzien in een alternatieve onderwijsvorm en b. ouders zouden zich akkoord moeten verklaren met toezicht door de Inspectie van het Onderwijs.

Het in 2003 aangekondigde beleidsvoornemen is nog niet tot uitvoering gebracht. In een brief aan de Eerste en de Tweede Kamer meldde staatssecretaris Dijksma op 28 maart 2008 dat zij zich nog eens wil beraden op de noodzaak en de vorm van wetgeving[2]. Wij citeren:

> Om een goede afweging te kunnen maken is het van belang om een beter beeld te krijgen van de situatie in het Nederlandse thuisonderwijs. Ik zal daarom een onderzoek laten uitvoeren naar de wijze waarop in Nederland invulling wordt gegeven aan het thuisonderwijs. Behalve de kwaliteit van het onderwijs zal daarbij onderzocht worden in hoeverre er sprake is van situaties waarbij kinderen die op grond van een richtingbezwaar zijn vrijgesteld van de leerplicht helemaal geen onderwijs ontvangen. Daarnaast zal worden onderzocht in hoeverre alternatieven voor wetgeving haalbaar zijn. Hiertoe zal onder meer worden onderzocht of betrokken ouders bereid zijn op vrijwillige basis de kwaliteit van het door hen verzorgde onderwijs te laten toetsen.

Het onderhavige rapport is een direct vervolg op de aankondiging van de staatssecretaris. Het behandelt twee kwesties.
a. Ontvangen de kinderen van ouders die een geldig richtingbezwaar hebben ingediend een vorm van onderwijs, en zo ja, hoe?
b. Hoe denken de betrokken ouders over een eventuele vorm van toezicht?

---

[2] Brief aan de Eerste en Tweede Kamer, onderwerp 'Particulier onderwijs en thuisonderwijs' (zie http://www.minocw.nl/documenten/3843_2_.pdf).

1.1 Het aantal kinderen voor wie een geldig richtingbezwaar is ingediend

Jaarlijks rapporteren gemeenten aan het MOCW over de uitvoering van de leerplichtwet. Onderdeel van deze rapportage is het aantal kinderen dat van schoolbezoek is vrijgesteld op basis van een richtingbezwaar. Tussen het schooljaar 1996-1997 en

Figuur 1.1 Het aantal kinderen waarvoor ouders een richtingbezwaar hebben ingediend vanaf schooljaar 1996-1997 tot en met schooljaar 2006-2007 (bron: CFI)

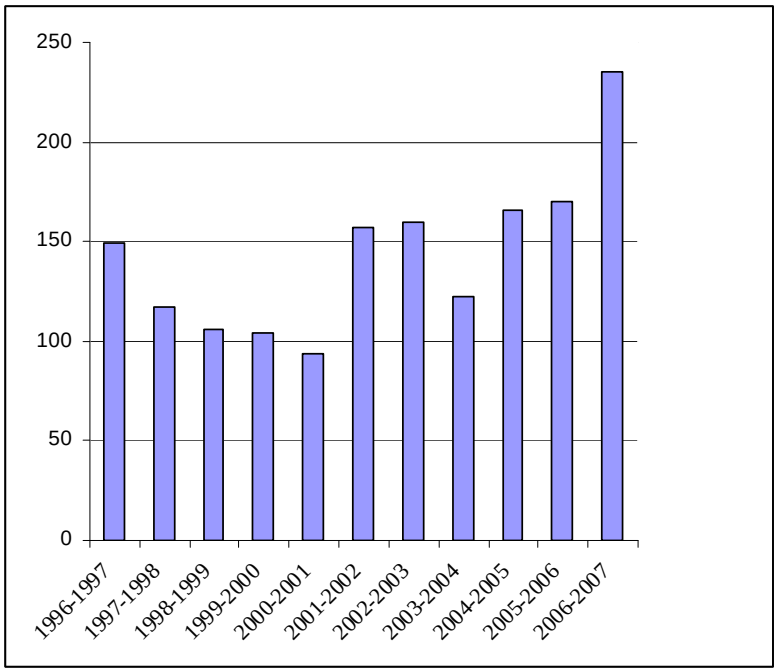

2006-2007 schommelde het landelijke totaal tussen 94 en 235 kinderen (figuur 1.1). In verhouding tot het totaal aantal leerplichtige leerlingen gaat het om een relatief heel klein aantal, namelijk minder dan één op de 10.000 (0,01 procent). Tot en met het schooljaar 2000-2001 vertoont het aantal vrijstellingen een dalende trend. Daarna

neemt het aantal langzaam weer toe, met alleen nog een dipje in 2003-2004. Tussen 2000-2001 en 2006-2007 is de gemiddelde jaarlijkse groei vijftien procent geweest.

1.2 Thuisonderwijs in Nederland en elders

'Alle kinderen hebben recht op goed onderwijs', zo legde staatssecretaris Dijksma onlangs nog eens als standpunt van de regering vast. Zouden ouders die een geldige kennisgeving hebben gedaan van een richtingbezwaar dat standpunt delen? En, welke opties staan er voor hen open om – buiten de school om – toch te bereiken dat hun kind goed onderwijs krijgt? Omdat hier nooit onderzoek naar is gedaan, weten we dat eigenlijk niet goed.

De meest voor de hand liggende optie is dat ouders zelf het onderwijs ter hand nemen door thuisonderwijs te bieden. Maar er zijn ook andere mogelijkheden denkbaar. Ouders zouden het onderwijs door derden kunnen laten verzorgen, in eigen huis of elders, of het kind op een al dan niet erkende particuliere school kunnen inschrijven. Afstandsonderwijs is nog weer een andere optie, al is die vorm niet scherp te onderscheiden van thuisonderwijs (zie hierna). Ook een vorm van 'flexischooling' is – althans in theorie – niet uitgesloten. 'Flexischooling' betekent dat ouders en school samenwerken bij het onderwijs aan het kind. Denkbaar is bijvoorbeeld dat de school leermaterialen ter beschikking stelt, of dat er een verdeling wordt gemaakt tussen de op school te volgen vakken en de vakken die thuis worden onderwezen. Ook zonder een kind in te schrijven zouden scholen ouders diensten kunnen verlenen. In deze paragraaf beperken we ons verder tot vormen van thuisonderwijs, vanuit de veronderstelling dat de meeste ouders voor deze vorm zullen kiezen. Of die veronderstelling gerechtvaardigd is, is overigens een van de hier te beantwoorden vragen.

We definiëren thuisonderwijs als onderwijs aan huis door een of beide ouders. In Vlaanderen is de term huisonderwijs gangbaar. Voor het goede begrip moeten we de termen niet al te strikt opvatten. Het onderwijs aan huis kan bijvoorbeeld ook deels buitenshuis plaatsvinden, bijvoorbeeld tijdens excursies of leerstages. En ook kunnen

de ouders zich laten bijstaan door derden die een deel van de lessen verzorgen. Zelfs hoeft er geen sprake te zijn van lessen die gegeven worden. In de huiselijke situatie kan leren ook worden georganiseerd in andere vormen, zoals spel, observatie, imitatie, oefening, dialoog of conversatie, exploratie en zelfstudie (Thomas & Pattison, 2007). Afstandsonderwijs is een bijzondere vorm van thuisonderwijs, waarbij aanbieders lesmaterialen via de post of internet verzenden en vaak ook nog didactische begeleiding verzorgen. De Nederlandse Wereldschool biedt bijvoorbeeld ondersteuning aan ouders die voor hun werk naar het buitenland verhuizen, maar er wel prijs op stellen dat de kinderen het Nederlandse onderwijs volgen, bijvoorbeeld in verband met een voorziene terugkomst. De Wereldschool stuurt het benodigde lesmateriaal naar ouders en kinderen, kijkt desgevraagd opgestuurde werkstukken en toetsen na en adviseert over didactische vraagstukken. Thuisonderwijs is een verschijnsel dat in de praktijk dus heel gevarieerde vormen kan aannemen. De kern is dat ouders de eindverantwoordelijkheid op zich nemen wat betreft de ontwikkeling van hun kind en dat het leeuwendeel van de ontwikkelingsactiviteiten thuis plaatsvindt.

Tot 1969, het jaar waarin de Leerplichtwet werd vernieuwd, was thuisonderwijs in Nederland een wettelijk erkende onderwijsvorm. Maar sinds het genoemde jaar is schoolonderwijs de enige vorm van onderwijs waarmee kan worden voldaan aan de leerplichtwet. Artikel 2, lid 1 van de Leerplichtwet 1969 laat hierover geen misverstand bestaan:

> Degene die het gezag over een jongere uitoefent, en degene die zich met de feitelijke verzorging van een jongere heeft belast, zijn verplicht overeenkomstig de bepalingen van deze wet te zorgen, dat de jongere als leerling van een school is ingeschreven en deze school na inschrijving geregeld bezoekt.

Vergeleken met veel andere Westerse landen neemt Nederland in dit opzicht een bijzondere positie in. De meeste landen kennen een leerplicht, maar geen schoolplicht. Dit geldt onder andere voor de Engelssprekende landen (waaronder de Verenigde Staten, Canada en Engeland), maar bijvoorbeeld ook voor de Scandinavische landen, Ier-

land, België en Frankrijk. Toch staat Nederland niet helemaal alleen. Ook in Duitsland en Spanje kan alleen via schoolgang aan de leerplicht worden voldaan[3].
De prevalentie van thuisonderwijs is overal laag. Voor de Verenigde Staten wordt voor 2003 een aantal van ruim een miljoen kinderen genoemd (US Department of Education, 2005). Omgerekend naar het totaal aantal leerplichtige kinderen bedraagt de prevalentie omstreeks 2,2 procent. Voor Canada wordt het aantal thuis onderwezen kinderen geschat op omstreeks 80.000 (peiljaar 2000), zijnde ongeveer 1,8 procent van de leerlingenpopulatie (Basham, Merrifield & Hepburn, 2007). In andere landen zijn de percentages beduidend geringer. In het Verenigd Koninkrijk bijvoorbeeld wordt het aantal thuis onderwezen kinderen geschat op 50.000, overeenkomend met ongeveer een half procent van de leerplichtige kinderen. Alle auteurs stellen vast dat betrouwbare registraties ontbreken. Oorzaak is dat er nergens een registratieplicht bestaat.

Effectiviteit van thuisonderwijs
Aangezien thuisonderwijs in ons land een tamelijk onbekend fenomeen is, bestaan er over de effectiviteit ervan de nodige onduidelijkheden. In Nederland kunnen we ons na ruim honderd jaar leerplicht[4] nauwelijks meer voorstellen dat leren ook zonder school zou kunnen. Het is daarom interessant om aandacht te schenken aan wat buitenlands onderzoek ons kan leren over de effectiviteit van thuisonderwijs. De uitkomst van dat onderzoek verleent steun aan de veronderstelling dat thuisonderwijs – verzorgd door daartoe gemotiveerde ouders – ook in Nederland tot goede resultaten zou kunnen leiden.

Blok (2002) geeft een overzicht van de uitkomsten van acht verschillende studies, waarbij schoolvorderingen van thuis onderwezen kinderen vergeleken werden met die van kinderen die hun onderwijs op school kregen. Het betrof zeven studies uit de V.S. en één

[3] Onze bron is het rapport 'Toezicht op thuisonderwijs', in 2006 uitgebracht door Andersson Elffers Felix, Utrecht.

[4] De eerste leerplichtwet dateert uit 1900.

uit Canada. Op één uitzondering na laten deze onderzoeken zien dat kinderen die thuisonderwijs gekregen hebben, zich in positieve zin onderscheiden van hun leeftijdgenoten. Volgens sommige onderzoeken bedraagt de gemiddelde voorsprong van thuis onderwezen kinderen zelfs meerdere leerjaren. De ene uitzondering betreft een kleinschalig onderzoek met 62 thuis onderwezen kinderen die gemiddeld dezelfde scores realiseren als hun leeftijdgenoten (Tipton, 1990). Een kanttekening is wel dat de kwaliteit van het verrichte onderzoek niet optimaal is. In een aantal gevallen bestaat twijfel over de vergelijkbaarheid van beide groepen. Om begrijpelijke redenen kunnen de deelnemers aan zulk onderzoek niet via een toevalsprocedure worden toegewezen aan thuis- of schoolonderwijs. Er ontstaat daardoor ruimte voor een vertekening als gevolg van zelfselectie. Zo bleek in het onderzoek van Rudner (1999) dat thuis scholende ouders hoger geschoold zijn dan de gemiddelde Amerikaan. Ook hebben ze een hoger inkomen, zijn ze minder vaak verwikkeld in een echtscheiding, behoren ze vaker tot het blanke ras en zijn ze vaker lid van een christelijke kerk. Van enkele van deze factoren is bekend dat ze in positieve zin samenhangen met schoolvorderingen van kinderen. Desalniettemin zijn er ook ouders uit lagere inkomensgroepen die via thuisonderwijs goede resultaten weten te boeken.

Onderzoek naar de effectiviteit van thuisonderwijs betreft niet alleen het cognitieve domein, maar ook het sociaal-emotionele. Er wordt wel verondersteld dat thuis onderwezen kinderen weinig of geen contacten hebben met leeftijdgenoten, maar het is de vraag of dat wel zo is. Ray (1999) wijst erop dat veel van deze kinderen broertjes en zusjes hebben en deelnemen aan gevarieerde sociale activiteiten, onder meer op het gebied van sport en cultuur (muziek, ballet, kerk). Basham e.a. (2007, p. 16) meldt dat thuis onderwezen kinderen op regelmatige basis betrokken zijn bij veel activiteiten buiten het eigen huis (gemiddeld ruim vijf vaste of regelmatige activiteiten per kind). Praktisch elk kind heeft per week minstens twee van zulke activiteiten. Waarschijnlijk spelen netwerken van thuisonderwijzers eveneens een rol. In vrijwel elke staat in de V.S. is er een vereniging van thuisonderwijzers. Dat biedt ouders en kinderen mogelijkheden elkaar te ontmoeten of gezamenlijke excursies te ondernemen. Medlin (2000) heeft het beschikbare onderzoek kritisch onder de loep genomen. Ook hij onderschrijft dat thuis onderwezen kinderen beslist niet geïsoleerd opgroeien:

> 'Home-schooled children are taking part in the daily routines of their communities. They are certainly not isolated; in fact, they associate with – and feel close to – all sorts of people. Home schooling parents can take much of the credit for this. For, with their children's long-term social development in mind, they actively encourage their children to take advantage of social opportunities outside the family. Home-schooled children are acquiring the rules of behavior and systems of beliefs and attitudes they need. They have good self-esteem and are likely to display fewer behavior problems than do other children. They may be more socially mature and have better leadership skills than other children as well.' (Medlin, o.c., p 119.).

Hoe komt het dat met thuisonderwijs goede resultaten behaald kunnen worden? Op deze vraag zijn enkele antwoorden te geven die aannemelijk maken, dat de goede resultaten in feite niet eens onverwacht zijn. Uiteenlopende onderwijskundigen hebben vastgesteld dat één-op-één instructie, de vorm waarbij voor elke leerling een leraar beschikbaar is, de effectiefste onderwijsvorm is (Bloom, 1984; Cohen, Kulik & Kulik, 1982; Glass, Cahen, Smith & Filby, 1982). De bekende onderwijskundige Bloom beziet de onderwijskunde zelfs als een zoektocht naar 'methods of group instruction' die even effectief zijn als één-op-één onderwijs. Meighan (1995) noemt nog andere factoren. Hij wijst erop dat praktisch alle ouders van nature uitstekende coaches voor hun kinderen zijn, bijvoorbeeld als het gaat om het leren lopen, zindelijk maken en de vroege taalontwikkeling. Van belang daarbij is dat ouders flexibel kunnen reageren op wensen en behoeften die kinderen uiten, bijvoorbeeld ten aanzien van de onderwerpen waarvoor ze belangstelling hebben of de activiteiten waar hun voorkeur naar uitgaat. Medlin (2000) wijst op de onnatuurlijke scheiding naar leeftijd die de meeste schoolklassen kenmerkt. Dat maakt schoolklassen in sociaal opzicht een arme leeromgeving. Ze bieden kinderen nauwelijks mogelijkheden om zich op te trekken of te spiegelen aan het gedrag van oudere of rijpere leerlingen.

1.3 Toezicht op thuisonderwijs

Aangaande de eventuele inrichting van toezicht op het vervangende onderwijs liggen er in elk geval de drie volgende kwesties op tafel: wie zou het toezicht moeten uitoe-

fenen, aan de hand van welke criteria, en volgens welke werkwijze? In deze paragraaf gaan we op deze vragen nader in. In onze bespreking maken we deels gebruik van de feiten en overwegingen die zijn aangedragen in het advies dat Andersson, Elffers Felix (AEF) in februari 2006 aan MOCW uitbracht onder de titel 'Toezicht op thuisonderwijs'.

Wie zou het toezicht moeten uitoefenen? In de discussie hierover zijn drie toezichthouders genoemd: de Inspectie van het Onderwijs, de leerplichtambtenaar en de Raad voor de Kinderbescherming. Toezicht door de onderwijsinspectie ligt waarschijnlijk het meest voor de hand. Het is de optie die in de eerder genoemde beleidsnotitie uit 2003 door minister Van der Hoeven als enige is genoemd. Weliswaar heeft de onderwijsinspectie geen deskundigheid op het terrein van thuisonderwijs, maar die deskundigheid kan worden opgebouwd en ook zou de inspectie een passend toezichtkader kunnen ontwikkelen. Een probleem is wel dat het thuisonderwijs vooralsnog buiten de Wet op het Onderwijstoezicht valt. Toezicht door de leerplichtambtenaar is eveneens een mogelijkheid, maar geeft weer andere bezwaren. De leerplichtambtenaar heeft 'qualitate qua' geen expertise wat betreft onderwijs. Scholing is in principe natuurlijk mogelijk, maar zou omvangrijker moeten zijn dan in het geval van onderwijsinspecteurs. Een complicatie is bovendien dat leerplichtambtenaren gemeentelijk zijn georganiseerd, hetgeen inhoudt dat elke gemeente een ambtenaar zou moeten opleiden voor een verschijnsel dat zich in veel gemeenten helemaal niet voordoet. Van belang is verder dat Ingrado, de branchevereniging, het toezicht niet ambieert[5]. Toezicht door de Raad voor de Kinderbescherming is de derde optie, een optie die in de discussie enigszins op de achtergrond is gebleven. De grondslag voor toezicht door de Raad kan worden gevonden in artikel 247 van het Burgerlijk Wetboek 1. In dit artikel worden ouders nadere verplichtingen opgelegd:

> 1. Het ouderlijk gezag omvat de plicht en het recht van de ouder zijn minderjarig kind te verzorgen en op te voeden.

[5] Zie het persbericht hierover van Ingrado: http://www.ingrado.nl/index.php?p=dd93856f0e88932197aa826a0f1cb495&e=25778a25608c85de82b7d30df9dc4747

> 2. Onder verzorging en opvoeding worden mede verstaan de zorg en de verantwoordelijkheid voor het geestelijk en lichamelijk welzijn van het kind en het bevorderen van de ontwikkeling van zijn persoonlijkheid.

De genoemde zorg voor het geestelijk en lichamelijk welzijn en de opdracht de ontwikkeling van de persoonlijkheid te bevorderen impliceren in feite dat ouders op enigerlei wijze in onderwijs moeten voorzien of laten voorzien. Immers, zonder onderwijs is geestelijk welzijn en ontwikkeling van de persoonlijkheid niet goed denkbaar. Een belangrijke verdere overweging is dat de Raad voor de Kinderbescherming – in tegenstelling tot de onderwijsinspectie – effectief kan ingrijpen, indien de kwaliteit van het onderwijs niet in orde is. De procedures van de Raad voorzien zowel in vrijwillige hulp als in kinderbeschermingsmaatregelen die door een rechter kunnen worden opgelegd. De Raad lijkt procedureel voldoende toegerust voor een toezichthoudende taak op ouders die thuisonderwijs verzorgen, in feite zelfs beter dan de Inspectie dankzij de mogelijkheid de kinderrechter in te schakelen. De Raad is bovendien de enige instantie die nu al, zonder wettelijke aanpassingen, het toezicht zou kunnen uitoefenen. Overigens heeft ook de Raad geen specifieke expertise ten aanzien van thuisonderwijs, een probleem dat bij alle drie de opties speelt.

Welke criteria zou de toezichthouder kunnen hanteren? En kunnen of moeten de toezichtcriteria ruimte bieden aan de doelstellingen die ouders met het vervangende onderwijs nastreven? Voor schoolonderwijs zijn belangrijke toezichtcriteria inderdaad afgeleid uit de doelstellingen van het schoolonderwijs. Voor scholen heeft de onderwijsinspectie de criteria vastgelegd in het zogenoemde waarderingskader. De toezichtcriteria gaan vooral over de kwaliteit van het door de school verzorgde onderwijs. Die kwaliteit bestaat, zo is in het waarderingskader uitgewerkt, uit twee hoofdelementen: de leeropbrengsten bij leerlingen en de wijze waarop het onderwijsleerproces is ingericht, waaronder de nagestreefde doelen en het leerstofaanbod. Het advies dat AEF uitbracht over toezicht op thuisonderwijs, komt in belangrijke mate overeen met de hier beschreven aanpak van de onderwijsinspectie. AEF noemt de volgende criteria (verkort):

a. de ontplooiing van de volledige persoonlijkheid en de talenten van het kind;

b. het respect voor de grondrechten van de mens;
c. de voortgang in leerresultaten.

Bij de uitwerking van deze criteria kunnen op twee punten meningsverschillen ontstaan. Het eerste punt betreft de specificatie van de criteria in beoordeelbare aspecten. Het gaat dan bijvoorbeeld om de vraag hoe is vast te stellen of het vervangende onderwijs bijdraagt aan de ontplooiing van de volledige persoonlijkheid en de talenten. In het geval van onderwijs op school bieden de kerndoelen een duidelijk houvast. Maar ouders met een richtingbezwaar zijn niet aan de kerndoelen gebonden. Zij kunnen andere onderwijsdoelstellingen nastreven. De vraag is of een meer uitgewerkt waarderingskader voldoende recht doet aan de vrijheid die ouders en kinderen hebben. Het tweede punt betreft de aan te leggen norm, de cesuur tussen voldoende en onvoldoende. Ook hier doen zich keuzemogelijkheden voor. Wat wordt bijvoorbeeld de norm bij het derde criterium, de voortgang in leerresultaten? In het voorstel van AEF is de norm ontleend aan het ontwikkelingstempo van leeftijdgenoten van het kind. Een achterstand van meer dan een half jaar ten opzichte van leeftijdgenoten zou de grens moeten zijn om al dan niet te beslissen tot nader inspectieonderzoek. Deze norm miskent dat kinderen aanzienlijk kunnen verschillen in hun ontwikkelingstempo. Een achterstand van een half jaar is in het schoolonderwijs bijvoorbeeld heel gewoon.

Ten slotte, welke mogelijkheden zijn er ten aanzien van de door de toezichthouder te volgen werkwijze? De toezichthouder kan zich beperken tot een vrijblijvende of adviserende rol, maar de rol kan ook controlerend zijn, en zelfs met sancties omgeven. Ook qua in te zetten instrumenten is er veel mogelijk: ouders kan worden gevraagd een vragenlijst in te vullen of er kan een persoonlijk gesprek met hen plaatsvinden. Andere instrumenten zijn huisbezoek, een gesprek met het kind, inzage in leermateriaal of portfolio en het afleggen van een vorderingentoets. In het voorstel kiest AEF voor een bewerkelijke en zware procedure. Jaarlijks zou er een gesprek moeten zijn tussen inspectie en ouders, onder andere over de onderwijsvisie, het leerstofaanbod en de voortgang. De bewijslast zou volgens AEF bij de ouders terecht moeten komen. Bij twijfel heeft de inspectie het recht de woning te betreden en het kind een toets af

te nemen. Een negatief oordeel wordt gemeld aan de leerplichtambtenaar. Deze kan besluiten de vrijstelling van de leerplicht in te trekken.

Het is een interessante constatering dat overheden die ruimte laten aan ouders die vervangend onderwijs willen geven, ten aanzien van het toezicht erop voor heel verschillende oplossingen kiezen. In Vlaanderen bijvoorbeeld is het toezicht opgedragen aan de onderwijsinspectie. De onderwijsinspectie heeft bij de beoordeling slechts een marginale toetsingsbevoegdheid. In Noorwegen daarentegen ligt het toezicht in handen van de gemeenten. Indien het niveau van het vervangende onderwijs niet gelijkwaardig is aan schoolonderwijs, kan de gemeente de leerling verplichten om schoolonderwijs te volgen. Vergelijkend onderzoek zou kunnen uitwijzen wat de diverse arrangementen betekenen voor de doelmatigheid van het toezicht. Zulk onderzoek is voor zover ons bekend niet gedaan.

1.4 De onderzoeksvragen

We hebben vijf hoofdonderzoeksvragen onderscheiden, die elk weer uiteenvallen in subvragen. De onderzoeksvragen zijn grotendeels overgenomen uit het offerteverzoek van het ministerie. De vragen 2 en 3 zijn omgedraaid (eerst de vraag naar de doelen, dan de vraag naar de aanpak en resultaten). Vraag 4 naar het toezicht hebben we met subvragen uitgebreid. Als slotvraag hebben we een vraag opgenomen naar de moeilijkheden die ouders zouden kunnen ondervinden.

1. Ontvangen alle leerplichtigen die op grond van artikel 5 onder b zijn vrijgesteld een vorm van onderwijs? Zo ja, welke vorm (particulier onderwijs, thuisonderwijs, een mengvorm, anders)?
2. Wat houdt het onderwijs in en waarop is het gericht?

a. Wat zijn de inspiratiebronnen, opvoedings- en onderwijsdoelen?
b. Welke plaats spelen de kerndoelen basisonderwijs en onderbouw VO in het leerstofaanbod?

c. Hoe wordt omgegaan met doelen en uitgangspunten als sociale integratie, burgerschap, de voorbereiding op de multiculturele samenleving en de opdracht tot brede vorming (zoals verwoord in artikel 8, tweede lid van de WPO en artikel 17 van de WVO)?
d. Wat ziet men als eindstation voor thuisonderwijs en hoe sluit men aan op eventuele vervolgopleidingen?
e. Welke verwachtingen hebben ouders over de plaats in de maatschappij die het kind straks kan vinden? Zijn er al ervaringen met oudere kinderen, die reeds een plaats hebben gevonden?

3. Hoe wordt het onderwijs vormgegeven?

a. Wie geeft het onderwijs: alleen de eigen ouders, werken ouders met anderen samen (wie dan) of met een school?
b. Hoe wordt het onderwijs georganiseerd: strikt uitgaande van het kind, projectmatig, of meer formeel met gebruikmaking van methoden die ook op scholen in gebruik zijn (indien ja, welke methoden)?
c. Wordt gebruik gemaakt van een vastgelegde planning (zo ja, hoe) en hoeveel uur omvat het onderwijs gemiddeld per week?
d. Hoe worden de vorderingen van het kind bijgehouden?
e. Wat wordt gedaan als het onderwijs aan het kind stagneert? Wordt er hulp ingeroepen (van wie)?
f. Laten ouders zich ondersteunen, bijvoorbeeld door psychologen, orthopedagogen, vakdeskundigen, leraren?
g. Hoe komen de ouders aan de nodige informatie: vakliteratuur, cursussen, onderlinge steun, bijeenkomsten van thuisonderwijzers?

4. Hoe denken ouders over toezicht?

a. Welke criteria zijn volgens ouders relevant voor het eventuele toezicht?
b. Hoe denken ouders over de verschillende werkwijzen bij het toezicht?
c. Hoe denken ouders over de mogelijkheid het toezicht op te dragen aan resp. de inspectie, de leerplichtambtenaren of de Raad voor de Kinderbescherming?

d. Hebben ouders behoefte aan toezicht op de onderwijskwaliteit en zijn ze bereid op vrijwillige basis aan toezicht mee te werken? Hebben ze misschien nog andere suggesties aangaande de vormgeving van het toezicht?

5. Wat zijn de belangrijkste knelpunten die ouders ervaren (bijv. bij de doelenkeuze, de vormgeving van het onderwijs, financiële problemen)? Hoe lost men deze op en welke hulp heeft men hierbij nodig?

Met het oog op de interpretatie van de uitkomsten hebben we – buiten de genoemde onderzoeksvragen – nog enkele additionele vragen gesteld, waaronder vragen naar het aantal kinderen per gezin, de leeftijd van de kinderen, de aard van het richtingbezwaar, het aantal jaren genoten thuisonderwijs en de opleidingsgraad van beide ouders.

2 Opzet van het onderzoek

In de onderzoeksopzet is een onderscheid aangebracht tussen een breedteonderzoek en een verdiepingsonderzoek. Het breedteonderzoek betreft de telefonische afname van een vragenlijst bij zoveel mogelijk ouders, het verdiepingsonderzoek behelst mondelinge interviews bij een selecte groep van twaalf ouders of ouderparen.

2.1 Populatie en steekproeftrekking

De populatie wordt gevormd door alle kinderen wier ouders in het schooljaar 2006-2007 waren vrijgesteld van de leerplicht op basis van artikel 5 sub b van de Leerplichtwet. De populatie heeft een omvang van 235 kinderen, verspreid over 79 gemeenten (bron: CFI); zie figuur 2.1 en bijlage 1 voor de landelijke spreiding.

Met alle betrokken leerplichtafdelingen hebben we telefonisch contact gehad om medewerking aan het onderzoek te verkrijgen. De afdelingen is gevraagd als postiljon op te treden tussen ons en de ouders. Vanwege bescherming van de privacy van de ouders hebben wij de betreffende gezinnen namelijk niet rechtstreeks kunnen benaderen. Van de 79 gemeenten hebben er 69 daadwerkelijk als postiljon willen of kunnen fungeren (tabel 2.1). In deze gemeenten woonden in het schooljaar 2006-2007 195 kinderen met een vrijstelling vanwege een richtingbezwaar. Zes gemeenten hebben ons laten weten dat hun opgave aan het CFI over 2006-2007 op een vergissing berustte. Drie andere gemeenten gaven op voorhand al aan dat zij de betrokken ouders in hun administratie niet zouden kunnen terugvinden. Alleen de gemeente Den Haag heeft ons verzoek om medewerking naast zich neergelegd. Het aantal door ons aan de gemeenten aangeboden wervingsbrieven voor ouders bedroeg 121. Dit aantal is wat lager dan het aantal vrijgestelde kinderen, omdat er per gezin slechts één wervingsbrief aan de gemeenten is aangeboden.

Figuur 2.1 Per gemeente het aantal vrijstellingen vanwege een richtingbezwaar

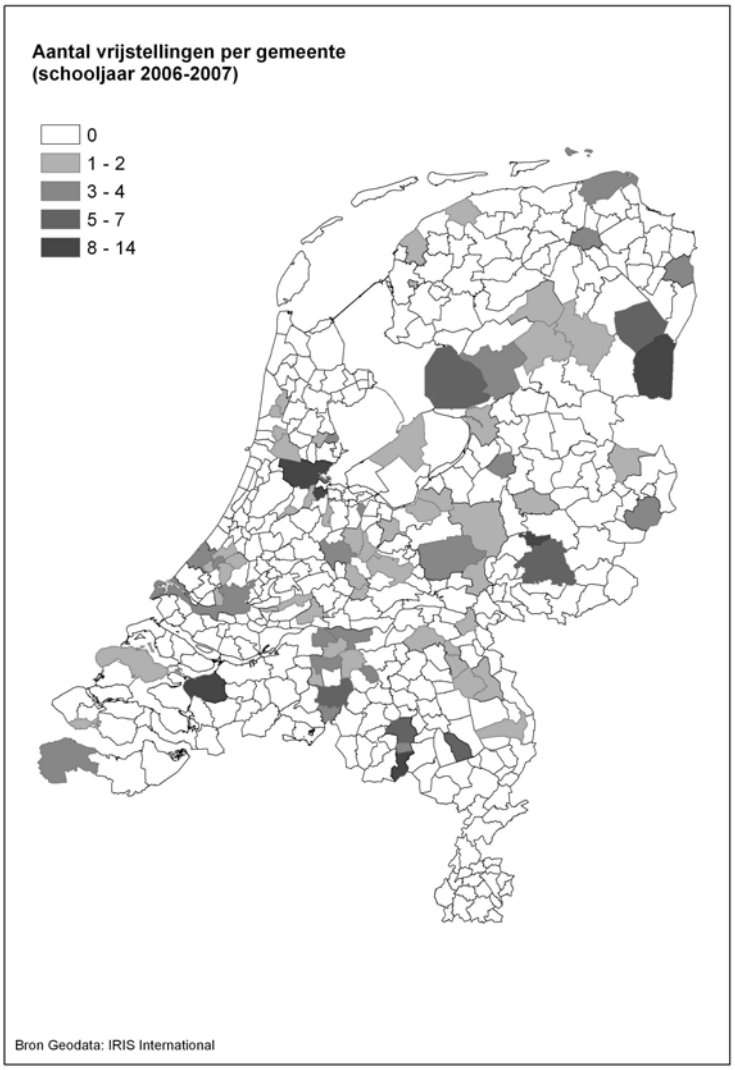

Tabel 2.1 Verloop respons op gemeentelijk niveau

Responscategorieën	Aantal gemeenten	Aantal kinderen met een ontheffing (gesommeerd over betrokken gemeenten)
Gemeenten die hun opgave bij CFI niet konden bevestigen	6	31
Gemeenten die de betrokken ouders niet meer konden traceren	3	6
Gemeenten die ons medewerking hebben geweigerd	1	3
Gemeenten die hebben meegewerkt en een of meer wervingsbrieven aan ouders hebben doorgezonden	69	195
Totaal aantal gemeenten in de populatie	79	235

Dat de gemeenten daadwerkelijk alle gezinnen hebben bereikt, is onwaarschijnlijk. Zo is ons door Amsterdam een geval gemeld van een gezin met een geheim woonadres. In enkele andere gevallen hebben zich complicaties voorgedaan als gevolg van verhuizing. Ook zijn ons gevallen bekend van ouders die verontrust de afdeling Leerplicht van hun gemeente hebben gebeld, omdat ze onze wervingsbrief nog niet hadden ontvangen. Deze ouders hadden via andere kanalen al over het onderzoek gehoord en wilden graag deelnemen. Soms bleek dan dat de brief al wel klaar lag, maar vanwege vakantie of een andere reden nog niet was doorgestuurd. In nog weer een ander geval besloot een leerplichtambtenaar de wervingsbrief bij nader inzien toch maar niet door te sturen, 'omdat het kind inmiddels weer naar school ging'. Het verlies in deze fase van de werving kan al met al best een twintig procent hebben bedragen, maar hieromtrent hebben we geen zekerheid. Als deze schatting klopt, zijn er omstreeks 100 wervingsbrieven bij ouders terechtgekomen.

In de wervingsbrief is ouders informatie geboden over het onderzoek (o.a. over opdrachtgever, doel, werkwijze). Ouders is gevraagd zich als deelnemer aan te melden door invulling van contactgegevens (naam, telefoonnummer, aantal kinderen waarvoor ontheffing is verleend) op een antwoordformulier.

Ten behoeve van het *verdiepingsonderzoek* zijn twaalf gezinnen aangezocht voor een meer uitgebreid mondeling interview. Het betreft gezinnen die tijdens het telefonische interview hebben aangegeven dat ze – desgevraagd – bereid zouden zijn mee te werken aan een verdiepend onderzoek. Van de 51 in het breedteonderzoek bereikte ouders waren er 43 (84 procent) daartoe bereid. De verdere selectie is gedaan op basis van de leeftijd van de betrokken kinderen, zodanig dat er sprake was van een evenwichtige spreiding naar leeftijd (5-8, 9-12, 13-17 jaar). Voor zover er toen nog keuzemogelijkheden waren, hebben we voorrang gegeven aan gezinnen die al over een ruimere ervaring beschikten met vervangend onderwijs. Zie verder tabel 2.2.

Tabel 2.2 Deelnemers aan het verdiepingsonderzoek

Resp. code[a]	Richtingbezwaar	Kinderen (jongen of meisje, leeftijd op interviewdatum, duur van de ontheffing in jaren)
a.	Filosofisch-ethisch	M (18, 7)
b.	Paganisme	J (14, 3); M (7, 3); M (5, 1)
c.	Gereformeerd Vrijgemaakt	J (13, 3)
d.	Luthers	J (14, 8)
e.	Oosters Orthodox	M (17, 7); M (14, 8)
f.	Evangelisch	J (7, 3)
g.	Zevendedagsadventist	J (11, 7); M (8, 4); J (7, 3)
h.	Evangelisch	J (6, 2); M (5, 1)
i.	Humanisme	M (10, 3); J (9, 2); M (6, 2); M (5, 1)
j.	Prot. Christelijk	M (15, 11); J (13, 9); J (12, 8)
k.	Holisme	J (12, 4); J (11, 4); M (7, 4)
l.	Holisme	J (9, 5); J (6, 2)

[a] Om herkenning te voorkomen zijn hier andere respondentcodes gebruikt dan in hoofdstuk 3.

2.2 Instrumentconstructie

We hebben twee instrumenten ontwikkeld, een vragenlijst voor de telefonische interviews (voor het breedteonderzoek) en een gespreksleidraad voor de mondelinge gesprekken (voor het verdiepingsonderzoek).

Vragenlijst voor de telefonische interviews
Gezien de wijze van afnemen via telefoon hebben we gekozen voor vragen met voorgecodeerde antwoordalternatieven. Alleen waar dat niet mogelijk was, hebben we zogenoemde open vragen geformuleerd. De gemiddelde afnameduur is bepaald op omstreeks 30 minuten. Interviews die langer duren, zijn naar onze ervaring niet altijd effectief meer omdat ze van de geïnterviewden een erg grote inzet vragen. De beoogde informant is een van de ouders (door ouderparen in onderling overleg te beslissen). De onderwerpen die in de vragenlijst aan bod zouden moeten komen, zijn afgeleid uit de onderzoeksvragen (zie par. 1.4). We hebben er nadrukkelijk naar gestreefd alle onderzoeksvragen aan bod te laten komen. We hebben vier rubrieken onderscheiden:
a. biografische gegevens (o.a. het aantal kinderen waarvoor men over een ontheffing beschikte, de woongemeente, het opleidingsniveau van moeder en vader);
b. de aard van het vervangende onderwijs (o.a. welke doelen, welke aanpak);
c. opvattingen over een mogelijke toezichtregeling (o.a. welke instantie zou toezicht moeten houden, hoe vaak, welke toezichtcriteria vindt men acceptabel);
d. eventuele knelpunten bij de realisatie van het vervangende onderwijs.

De eerste proefversie van de vragenlijst is voor instemming voorgelegd aan de opdrachtgever. Deze heeft vervolgens suggesties ingewonnen bij de Inspectie van het Onderwijs en de Nederlandse Vereniging voor Thuisonderwijs. Na enkele aanvullingen zijn met de verbeterde lijst vier proefinterviews gehouden. De proefinterviews hebben op ondergeschikte punten nog tot enkele aanpassingen geleid. Zo zijn aan sommige vragen nog extra antwoordalternatieven toegevoegd. De afnameduur varieerde tussen 31 en 35 minuten, met een unieke uitschieter van 70 minuten (als gevolg van enkele lange reflecties bij sommige vragen). De opdrachtgever heeft met de definitieve vragenlijst ingestemd.

Gespreksleidraad voor de mondelinge interviews
De leidraad voor de mondelinge interviews bevatte alleen open vragen. Het doel van de gesprekken was om op een aantal cruciale punten achtergrondinformatie te verschaffen. Uitgekozen punten zijn: de doelen van het vervangende onderwijs in vergelijking met de doelen van schoolonderwijs, de verwachtingen van ouders omtrent

eventueel latere schoolgang en de uitstroom in de samenleving, de gepraktiseerde aanpak van het onderwijs in de kernvakken, ontwikkelingsproblemen die kinderen eventueel ervaren en de gedachtevorming over een eventuele toezichtregeling. Bij het ontwerp van de gespreksleidraad is uitgegaan van een gespreksduur van omstreeks anderhalf uur.

2.3 Gegevensverzameling en -analyse

De *telefonische* interviews zijn afgenomen door twee onderzoeksmedewerkers. Ter voorbereiding op hun taak zijn zij mondeling geïnformeerd over de specifieke situatie van kinderen die vanwege een richtingbezwaar niet naar school gaan. In de 'briefing' is onder meer aandacht besteed aan de wettelijke regeling, aan motieven die ouders kunnen hebben en aan de te verwachten onderwijssituaties. De interviewers hebben ook een geluidsopname van de proefinterviews afgeluisterd. De interviews zijn afgenomen tussen 23 juni en 2 september 2008. Conform de instructies hebben de interviewers ouders bij het maken van de afspraak voor het interview het aanbod gedaan de vragenlijst tevoren toe te zenden. Bijna alle ouders zijn op dit aanbod ingegaan. Het bood ouderparen de gelegenheid zich samen over de vragen te buigen.

Uiteindelijk hebben wij van 59 ouders een reactie gehad op ons verzoek aan het telefonische interview mee te werken. Per 2 september waren er 51 interviews gerealiseerd, inclusief de vier eerder gehouden proefinterviews. Redenen voor niet-realisatie waren: vakantie of ziekte (twee maal), kind was niet leerplichtig in 2006-2007 (twee maal), er was geen kennisgeving van een richtingbezwaar gedaan (twee maal), een foutief opgegeven telefoonnummer (een maal), weigering aan het onderzoek deel te nemen (één maal). Gezamenlijk hadden de geïnterviewde ouders 86 kinderen met een ontheffing van de leerplicht.

Het is natuurlijk een belangrijke vraag in welke mate de responsgroep representatief is voor de populatie. Strikt genomen weten we dat niet. Het populatiekader bevat, zo

is gebleken, de nodige onvolkomenheden. En de werving die heeft plaatsgehad, laat ruimte aan een selectieve respons. Anderzijds moet worden opgemerkt dat de responsgroep in elk geval toch omstreeks 40 procent van de populatie omvat (gemeten aan het aantal brieven dat leerplichtambtenaren namens ons aan ouders hebben verzonden). Gezien de indirecte wijze van werving – via leerplichtambtenaren en zonder de mogelijkheid een herinneringsoproep te sturen – is het resultaat alleszins bevredigend te noemen. Gerekend naar het totaal aantal kinderen dat in het schooljaar 2006-2007 ontheven was van de leerplicht (235 volgens opgave van het CFI), bedraagt het responspercentage 37. Nog niet eerder is een zo groot gedeelte van de populatie bereikt. Paragraaf 3.1 bevat een nadere karakterisering van de responsgroep.

De *mondelinge* interviews zijn afgenomen tussen 4 en 24 september 2008. Tien van de twaalf interviews zijn thuis afgenomen. Gesprekspartner was meestal de moeder, maar in vier gevallen beide ouders. Kinderen hebben aan de interviews niet deel genomen, maar kwamen vaak wel even kennismaken. De duur van de gesprekken bedroeg gemiddeld omstreeks anderhalf uur. We hebben verslagen van de interviews gemaakt en deze ter autorisatie voorgelegd. Alle interviewverslagen zijn inderdaad geautoriseerd, soms na correcties of aanvullingen. Bijlage 2 bevat een geautoriseerd interviewverslag. In het volgende hoofdstuk is een representatieve selectie van citaten uit de interviews opgenomen.

3 Resultaten

We nemen in dit hoofdstuk de uitkomsten van het breedte- en verdiepingsonderzoek samen. Waar we tabellen geven, berusten deze op gegevens die via het breedteonderzoek – met 51 respondenten – zijn verkregen. Waar we op achtergronden ingaan, zijn deze gebaseerd op de twaalf mondelinge interviews die we in het kader van het verdiepingsonderzoek hebben gehouden. Bevindingen uit het verdiepingsonderzoek geven we op linkerpagina's weer in aparte tekstkaders, de zogenoemde intermezzo's, waarvan er dertien zijn. De indeling van het hoofdstuk is afgeleid van de onderzoeksvragen (zie paragraaf 1.4):

1. enkele biografische gegevens;
2. type vervangend onderwijs;
3. inhoud van het vervangende onderwijs;
4. inrichting van het vervangende onderwijs;
5. meningen over een toezichtregeling;
6. belangrijkste knelpunten.

3.1 Enkele biografische gegevens

De respondenten zijn uit het hele land afkomstig, van Eemsmond in het noorden tot Horst aan de Maas in het zuiden, van Emmen in het oosten tot Sluis in het westen. Duidelijke zwaartepunten zijn er niet. Of de respondenten qua woongemeente representatief zijn voor de populatie, hebben wij om statistische redenen niet kunnen nagaan.

Ouders hebben ons de aard van het richtingbezwaar kort aangeduid. Het was een open vraag waarbij respondenten hun eigen termen konden kiezen. De aangevoerde rich-

Intermezzo 1 Bestreken leerdomeinen

In de verdiepende interviews vroegen wij de ouders in hoeverre de bestreken leerdomeinen anders zijn dan bij schoolonderwijs. De vraag was onder andere of ze onderwerpen weglieten die op school wel aan de orde komen, of juist het omgekeerde, of ze onderwerpen toevoegden die op school niet aan de orde komen. De vraag was ook wat hun levensovertuiging voor consequenties had voor de inhoud van het vervangende onderwijs. De algemene teneur is dat ouders hetzelfde aanbieden wat de school aanbiedt, maar daar nog een surplus tegenaan zetten. Dat surplus hangt soms samen met de levensovertuiging (catechese, kerkgeschiedenis en ontwikkeling van de persoonlijkheid), soms ook niet (Frans, Noors, Spaans). We citeren uit de interviewverslagen.

Qua doelstellingen zijn er denk ik geen verschillen met het schoolprogramma. We leggen wel meer het accent op het verwerven van kennis in context. Kennis over de natuur leren de kinderen gewoon in de natuur zelf. … Het grootste verschil met school is dat we rekening houden met waar kinderen belangstelling voor hebben. We bieden niet iets aan omdat het op het rooster staat, maar omdat de kinderen ernaar vragen of eraan toe zijn. Onze aanpak kenmerkt zich dus door een grote mate van adaptiviteit. [Respondent 1]

Ik denk dat we minimaal hetzelfde aanbieden als de basisschool. Om daar greep op te houden overleg ik regelmatig met een basisschool hier in de buurt, die gelukkig heel toegankelijk is voor ons. Langs deze weg weet ik wat het basisschoolprogramma inhoudt. Naast het gewone programma doen we een aantal dingen extra. Zo krijgen de kinderen al een beetje Engels en Duits. Het plan is dit jaar ook al een start te gaan maken met Frans en Spaans. Andere vakken die extra aandacht krijgen zijn natuuronderwijs (langs de aanschouwelijke weg, we trekken er veel op uit), muziek (gitaar, djembé) en dans.
Vanuit ons geloof wil ik de kinderen een evenwichtige ontwikkeling meegeven, waarin zij al hun gaven (denk aan de acht intelligenties van Gardner) kunnen ontwikkelen. Ons geloof speelt ook een rol bij de keuze van (voorlees)teksten en de expressieactiviteiten.
Verder vind ik het heel belangrijk dat de kinderen zich gelukkig voelen, dat zij hun nieuwsgierigheid en leermotivatie verder kunnen ontwikkelen en dat de activiteiten zo veel mogelijk voortvloeien uit de belangstelling van de kinderen. Ik denk dat zulke dingen op school te weinig aandacht krijgen. [Respondent 7]

tingbezwaren vertonen een grote diversiteit (tabel 3.1). Ze zijn merendeels religieus geïnspireerd, maar niet zelden ook anders (zoals holistisch, humanistisch).

Tabel 3.1 Aard richtingbezwaar (abs. aantallen)

Typering van het richtingbezwaar	Aantal
Holistisch	19
Evangelisch	6
Religieus, niet nader gespecificeerd	3
Mengvorm religieus/niet-religieus	3
Humanistisch	2
Katholiek-apostolisch	2
Paganistisch	2
Zondagsheiliging	2
Mystiek-christelijk	2
Zevendedagsadventist	2
Gereformeerd Vrijgemaakt	1
Joods	1
Luthers	1
Messiaans	1
Oosters-orthodox	1
Filosofisch-ethisch	1
Geen antwoord	2
Totaal	51

Wij hebben de ouders naar hun opleidingsniveau gevraagd, namelijk naar de hoogste opleiding die zij met een diploma hebben afgesloten. Het was een vraag met drie antwoordalternatieven (tabel 3.2). Om de interpretatie te vergemakkelijken bevat de tabel ook referentiecijfers van een enigermate vergelijkbare populatie. Het betreft de populatie van alle ouders van kinderen in het basisonderwijs (dus niet de populatie van ouders met een geldig richtingbezwaar!). Bijna twee op de drie moeders of vaders in de responsgroep heeft een diploma behaald op het niveau van hoger beroepsonderwijs of wetenschappelijk onderwijs. Vergeleken met de verdeling in de populatie van ouders van basisschoolgaande kinderen zijn de ouders in de responsgroep aanzienlijk hoger opgeleid.

Vervolg intermezzo 1

Wij bieden de kinderen alles aan wat de school ook aanbiedt, en daarnaast nog een surplus. Dat surplus hangt samen met onze geloofsovertuiging. In ons leven stellen we de bijbel centraal. Extra's die we de kinderen bieden zijn:
- gedragsregels die we aan de bijbel ontlenen; bijv. 'wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet';
- dagelijkse wijdingen (gesprekken over geloofszaken), bijbellezingen, zingen van geestelijke liederen;
- godsdienstonderwijs (via de methode 'Hoor het woord');
- kerkgeschiedenis.
Vergeleken met de kerndoelen leggen we misschien ook nog wel een extra accent op natuuronderwijs. De twee oudsten zijn lid van de jeugdclub van het IVN, de kinderen nemen regelmatig deel aan natuurexcursies, ze lezen veel natuurboeken, we gebruiken een methode die voor school geschreven is (Leefwereld) en er zijn ook cd-roms met interessante informatie over de natuur. Veel natuurkennis doen de kinderen ook nog op door mee te doen aan gezinstaken op het terrein van dierverzorging, de moestuin, en dergelijke. [Respondent 22]

Onze zoon volgt het gymnasiumprogramma, met een aantal extra's. Sommige extra's hebben te maken met zijn intellectuele 'honger'. Zo hebben we een jaar Fries gedaan en doen we nu Noors. Ook staan logica en retorica op het programma. Andere extra's hebben te maken met onze levensovertuiging. Hij wordt bijvoorbeeld onderwezen in de catechismus, kerkgeschiedenis, theologie en op het terrein van de persoonlijkheid. Hij leert ook over andere godsdiensten dan de onze en de evolutietheorie staat natuurlijk ook op het programma. Over de culturele verscheidenheid maken we ons geen zorgen. Het gymnasiumprogramma staat borg voor een brede culturele en intellectuele vorming. [Respondent 13]

Onze primaire kerndoelen zijn:
- het bereiken van gevoelens van geborgenheid, veiligheid en innerlijke zekerheid: de drie basisvoorwaarden voor een goed leerproces;
- expliciete aandacht voor de emotionele ontwikkeling in relatie tot alle leergebieden, bijvoorbeeld ook bij rekenen;
- kunstzinnige vorming, met name samen bezoeken van professionele kunstuitingen, zoals musea, opera, concerten en het leren zelf beoefenen van deze kunstvormen, o.a. een instrument bespelen en stukken analyseren.
Daarnaast hebben we ook alles gedaan, wat er in de kerndoelen staat. [Respondent 17]

Tabel 3.2 Opleidingsniveau van de ouders (percentages; in de responsgroep bedraagt het aantal moeders of vaders 51)

	Moeder		Vader	
Opleidingsniveau	Responsgroep	Referentie-groep[a]	Responsgroep	Referentie-groep[a]
Max. lbo	8	25	2	38
Max. mbo (incl. mavo, havo, vwo)	25	42	31	36
Max. hbo/wo	65	23	59	26
Geen antwoord	2	0	8	0
Totaal	100	100	100	100

[a] Referentiegegevens zijn ontleend aan de zesde meting van het Prima-cohortonderzoek (2004-2005).

De ouders in de responsgroep hebben voor het schooljaar 2006-2007 in totaal voor 86 kinderen een richtingbezwaar ingediend, 41 meisjes en 45 jongens. Het geboortejaar van de kinderen varieert van 1989 tot en met 2002 (tabel 3.3). Uit de cijfers valt af te leiden dat ongeveer twee op de drie kinderen ten tijde van de leerplichtontheffing de basisschoolleeftijd had. De gemiddelde leeftijd bedraagt ongeveer 9 jaar, de mediane leeftijd is acht jaar (gerekend per september 2006).

Tabel 3.3 Kinderen van vrijgestelde ouders naar geboortejaar (abs. aantallen)

Geboortejaar	Aantal
1989 – 1990	5
1991 – 1992	8
1993 – 1994	10
1995 – 1996	13
1997 – 1998	14
1999 – 2000	19
2001 – 2002	17
Totaal	86

Vervolg intermezzo 1

Het grootste verschil is dat we de dag begonnen met orthodox christelijke catechese en dat er les werd gegeven vanuit het traditionele orthodox christelijke wereldbeeld. Andere wereldbeelden werden ook aangestipt. Ook de algemene normen en waarden die wij onderwezen, waren anders dan in Nederland gebruikelijk is. We vinden het belangrijk dat de kinderen kennismaken met de natuur en hoe de wereld echt in elkaar zit. In ons onderwijs stond de kennismaking met een realistische wereld (vanuit onze orthodox christelijke wereldbeschouwing) daarom voorop.
We woonden de beginjaren van de kinderen in de V.S. Daar gaven we thuisonderwijs. Toen wij naar Nederland verhuisden, hebben we vastgehouden aan het volledig Amerikaanse schoolcurriculum. Engelse grammatica en het schrijven van essays zijn ook onderdelen geweest. We hebben het leerplan later uitgebreid door ook Nederlandse taal in het programma op te nemen. Nederlandse geschiedenis hebben we niet gedaan, overigens. [Respondent 18]

We benaderen het anders. We vinden het belangrijk dat onze kinderen zich ontwikkelen tot aardige, sociaal voelende volwassenen die in staat zijn vorm te geven aan hun levensgeluk, en daarbij ook bereid zijn anderen daartoe de hand toe te steken. Ook al werken we naar iets anders toe, we houden toch min of meer gelijke tred met de kerndoelen. [Respondent 25]

Toen de kinderen nog klein waren, vond ik het heel belangrijk aandacht te geven aan hun karaktervorming vanuit onze geloofsovertuiging. Wie ben je, hoe ga je met andere mensen om. Het accent lag op leren luisteren en leren gehoorzamen, op hun persoonlijkheid. Geen competitie nastreven, maar samenwerking centraal stellen. Respect hebben voor elkaar is een belangrijk doel. We geven bovendien aandacht aan de belangrijke elementen van ons geloof. We doen Bijbelstudie met ze en sabbatviering. Er is geen school in Nederland die dat biedt. …
De kerndoelen hebben we gevolgd, maar de kinderen hebben niet twee keer per week gymnastiek gehad. Ze zijn wel op sportclubs gegaan. We hebben ook altijd gezwommen en gewandeld dus beweging kregen ze wel. Sprookjes heb ik niet voorgelezen, ik houd niet zo van pratende beren. Ik vind dat je kinderen niet te veel in fantasie moet laten zwemmen. [Respondent 37]

De kinderen leren in principe alles wat ze op een gewone basisschool ook zouden leren. We willen voorkomen dat de kinderen als gevolg van thuisonderwijs minder kansen hebben. Thuisonderwijs 'mag voor hen geen deuren dichtdoen'. Er zijn enkele onderwerpen die vergeleken met school extra aandacht krijgen. Kosmisch onderwijs is er daar een van. Ook besteden we extra aandacht aan spiritualiteit (yoga, zelfinzicht, concentratie, menselijke relaties). We vinden het belangrijk dat vakken niet afzonderlijk worden aangeboden, maar in samenhang. We werken dus vaak in of aan thema's. Thema's bieden de gelegenheid nieuw verworven kennis ook meteen te gebruiken. We leggen dus veel verbindingen met het leven van alledag. Hier op de boerderij en in onze woonomgeving zijn daar veel mogelijkheden voor. [Respondent 42]

Van de kinderen is ook bekend voor het hoeveelste jaar er sprake was van een vrijstelling. De duur varieerde van één tot en met 13 jaar (tabel 3.4). De gemiddelde duur bedraagt 4 jaar en twee maanden, de mediane duur drie jaar. Dat wil zeggen dat voor ongeveer de helft van de kinderen de vrijstelling inmiddels drie jaar of langer duurde.

Tabel 3.4 Duur van de vrijstelling per kind (abs. aantallen)

Duur van de vrijstelling	Aantal
Een of twee jaar	36
Drie of vier jaar	18
Vijf of zes jaar	14
Zeven of acht jaar	7
Negen of tien jaar	6
Elf of twaalf jaar	3
Dertien jaar	2
Totaal	86

3.2 Type vervangend onderwijs

Een belangrijke opmerking vooraf is dat de hierna te rapporteren uitkomsten niet meer betrekking hebben op het onderwijs aan de 86 eerder genoemde kinderen, maar op het onderwijs aan de 51 kinderen die – per gezin – het meeste aantal jaren vervangend onderwijs hebben gehad. Met andere woorden, de antwoorden van de ouders hebben betrekking op het kind in hun gezin dat het langst vervangend onderwijs heeft gehad. Ouders hebben ons namelijk alleen over dat kind verder geïnformeerd.

Ouders hebben aangegeven of zij in het schooljaar 2006-2007 hebben voorzien in een of andere vorm van vervangend onderwijs. Uit de antwoorden (tabel 3.5) blijkt dat steeds het geval geweest te zijn. Het vervangende onderwijs heeft nagenoeg altijd de vorm van thuisonderwijs door ouders zelf. Twee maal is sprake van onderwijs op een particuliere school. Eén maal is sprake van flexischooling, een vorm van onderwijs waarbij ouders en school de onderwijstaak in onderling overleg delen en

Intermezzo 2 Pluriformiteit

In de verdiepende interviews vroegen wij de ouders of zij aandacht besteden aan de pluriformiteit van de Nederlandse samenleving. Welke mogelijkheden hebben hun kinderen om te ervaren dat er in Nederland sprake is van een aanzienlijke culturele verscheidenheid en besteden ouders aandacht aan burgerschap? Uit de antwoorden blijkt dat bijna alle ouders, misschien met een of twee uitzonderingen, ruime aandacht besteden aan de pluriformiteit. Ze maken gebruik van de veelvormigheid die in hun eigen omgeving aanwezig is. En pluriformiteit komt ook expliciet als lesstof aan de orde onder de noemer van wereldoriëntatie. We citeren uit de interviewverslagen.

Onze woonomgeving is behoorlijk multicultureel en dat zie je terug in de speelvriendjes. Ook in de eigen familie zijn culturen uit andere landen vertegenwoordigd. Dat de samenleving in cultureel opzicht pluriform is, leren de kinderen dus spelenderwijs. Trouwens, via schooltelevisie hebben we een serie gevolgd over religies. [Respondent 1]

Ik wil de kinderen opvoeden tot wereldburgers, mensen die weten wat er in de wereld speelt en die open staan voor andere culturen. Vandaar de vroege aandacht voor de talen. We weten heel goed dat de wereld pluriform is. Daarom leren de kinderen bijvoorbeeld ook over andere godsdiensten. De kinderen hebben veel contact met andere kinderen. Ze spelen in de buurt en ze ontmoeten ook kinderen van andere thuisonderwijzers. Paardrijden is een onderdeel van het programma. Ze zitten op Hwa Rang Do (een Oosterse krijgskunst die ook geneeskunst en meditatie omvat). [Respondent 7]

De pluriformiteit van de samenleving kwam onder andere aan bod via geschiedenisonderwijs en via onderricht in godsdiensten. De pluriformiteit is natuurlijk ook op straat zichtbaar, in de V.S. en in Nederland. Door thuisonderwijs krijgt de relatie tussen ouders en kinderen veel meer diepgang, zo hebben we gemerkt. Je bent als ouders veel meer uren samen met de kinderen en vanuit je onderwijstaak zijn de gespreksonderwerpen veel breder. [Respondent 18]

We wonen in een wijk met veel Turkse en Marokkaanse kinderen die hij op straat treft. Hij heeft op zwemles gezeten en zit nu op een voetbalclub. Ook via de zondagsschool van onze kerk treft hij veel kinderen. Daarnaast is er wekelijks contact met kinderen van andere ouders die thuisonderwijs geven en kinderen uit onze familie. Nee hoor, onze kinderen zijn sociaal verre van geïsoleerd. [Respondent 19]

afstemmen. Het betreft een kind dat enkele dagen per week een particuliere school bezocht. Eén maal ook is sprake van een combinatie van leren thuis en leren op de werkplek. Andere in de antwoordalternatieven voorziene vormen, waaronder afstandsonderwijs en thuisonderwijs door derden, kwamen niet voor.

Tabel 3.5 Type vervangend onderwijs (abs. aantallen)

Typering vervangend onderwijs	Abs. aantal
Thuisonderwijs door ouders	47
Onderwijs op een particuliere school	2
Flexischooling	1
Combinatie van leren thuis en op de werkplek	1
Totaal	51

3.3 Inhoud van het vervangende onderwijs

De ouders is een lijst voorgelegd met opvoedings- of ontwikkelingsterreinen. De vraag was of deze terreinen aan bod kwamen in het vervangende onderwijs. De antwoorden zijn opgenomen in tabel 3.6. Uit de antwoorden blijkt dat veel domeinen in bijna alle gevallen worden bestreken. Bijvoorbeeld, Nederlandse taal komt volgens 50 van de 51 ouders aan bod. Ook rekenen en wiskunde, ontwikkeling van de persoonlijkheid en bevordering van sociale competenties komen praktisch in elk gezin aan bod. De één of twee gevallen waarin geen onderwijs Nederlands of rekenen/wiskunde geboden wordt, betreffen 16/17-jarige jongeren die op de drempel van een beroepsleven staan. 'Kunst en cultuur' is het minst bestreken domein: voor zeven van de 51 ouders is het niet aan de orde. Veel ouders maken bovendien gebruik van de mogelijkheid nog op andere terreinen doelen aan te geven. Het voert te ver om hier een compleet overzicht te geven van alle genoemde doelen. Ze liggen deels op het terrein van religie en spiritualiteit, deels worden schoolvakken genoemd als Duits, Spaans, Latijn, techniek en bouwkunde.

Vervolg intermezzo 2

Ons gezin is multicultureel van samenstelling (Antilliaans, Nederlands). Ook de kerk waartoe wij behoren kent mensen uit heel diverse culturen. Kinderen komen spelenderwijs heel verschillende mensen, gewoonten en gebruiken tegen, bijvoorbeeld ook eetgewoonten. [Respondent 22]

Er zijn contacten met andere kinderen van thuisonderwijzers, maar die zijn periodiek. Er is contact met familie en geloofsgenoten via de kerk. We achten het van wezenlijker belang dat de kinderen goede rolmodellen ontmoeten dan dat ze contact hebben met leeftijdgenoten. Het gezin is een microsamenleving waarin ze leren functioneren met anderen. [Respondent 25]

Wij vinden de Nederlandse samenleving sterk gesegregeerd, inclusief het onderwijs en daar hebben we moeite mee. Daar praten we natuurlijk over met de kinderen en we proberen ze mee te geven dat iets wat anders is, niet slechter of beter hoeft te zijn. De kinderen ontdekken naarmate ze ouder worden en zich meer buiten het gezin oriënteren, vanzelf dat de samenleving een grote verscheidenheid kent. Via clubs en cursussen komen ze bijvoorbeeld met andere culturen in aanraking. [Respondent 35]

Tabel 3.6 In het onderwijs bestreken domeinen (abs. aantallen; n = 51)

		Absolute aantallen		
Domeinen		0 (nee)	1 (ja)	9 (niet beant-woord)
a.	Nederlandse taal	1	50	0
b.	Engelse taal	4	47	0
c.	Rekenen/wiskunde	2	49	0
d.	Mens en natuur	3	48	0
e.	Mens en maatschappij	5	46	0
f.	Kunst en cultuur	7	44	0
g.	Bewegen en sport	3	48	0
h.	Kennis van en respect voor andere cul-turen	2	49	0
i.	Ontwikkeling van de persoonlijkheid	1	50	0
j.	Sociale ontwikkeling	2	49	0
k.	Doelen op andere belangrijke terreinen	16	35	0

Een andere benadering van de inhoud van het vervangende onderwijs is de vraag hoe ouders aankijken tegen de kerndoelen van het basisonderwijs, dan wel de kerndoelen voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Wij vroegen ouders of zij van deze kerndoelen kennis hadden genomen. Veertig van de 51 ouders beantwoordden deze vraag positief. De volgende vraag was hoe belangrijk zij de kerndoelen achtten voor het vervangende onderwijs aan hun kind. Uit de antwoorden in tabel 3.7 blijkt dat de meningen verdeeld zijn. Ongeveer evenveel ouders vinden de kerndoelen van geen enkel of gering belang als van beduidend of groot belang.

Intermezzo 3 Opties na het vervangende onderwijs

In de verdiepende interviews vroegen wij de ouders over hun ideeën ten aanzien van de verdere ontwikkeling van het kind. Voorzien ze bijvoorbeeld dat het kind later instroomt in het schoolonderwijs, richt het onderwijs zich op het behalen van een diploma en welke verwachtingen hebben ouders over functie of beroep? Bij de interpretatie van de antwoorden moeten we er natuurlijk mee rekening houden dat het merendeel van de kinderen nog de basisschoolleeftijd heeft en dus nog vrij jong is. Al te concrete verwachtingen kunnen we dus nog niet aantreffen. Het belangrijkste element in de antwoorden van de ouders is dat ze zich over de toekomst eigenlijk weinig zorgen maken. Ouders hebben er over het algemeen vertrouwen in dat hun kind straks op een passende plek terecht zal komen. Of dat helemaal buiten het schoolsysteem om zal gebeuren, staat voor hen nog te bezien.
Veel ouders geven aan dat hun kind naar school zou kunnen, mocht het daartoe de wens uiten. Maar ook buiten school zijn er mogelijkheden. Diploma's kunnen via het staatsexamen worden verworven. Met deze diploma's zijn beroepsopleidingen en academische studies toegankelijk. Er is één jongere die haar draai nog niet heeft kunnen vinden. Zowel voorafgaand schoolonderwijs als thuisonderwijs hebben haar geen passende voorbereiding kunnen bieden. We citeren uit de interviewverslagen.

Instroom in schoolonderwijs voorzien we op dit moment nog helemaal niet. Misschien komt het ter sprake als de kinderen ouder zijn en als ze dat zelf zouden willen. [Respondent 1]

R zal niet meer instromen in het gewone onderwijs. De belasting is voor haar te groot. Bovendien is ze inmiddels 18. Sinds november 2007 neemt ze deel aan een pilot van URWAY. Hierbij wordt een virtuele online leeromgeving aangeboden aan jongeren die hun draai binnen het huidige schoolsysteem niet hebben kunnen vinden. [Respondent 5]

Ik wil graag thuisonderwijs blijven geven tot het eind van de basisschoolleeftijd. Daarna geven de kinderen zelf aan wat ze willen, naar school of verder met thuisonderwijs. Mijn oudste heeft gekozen voor onderwijs op school. Om de overstap te vergemakkelijken heeft hij eerst nog een jaar op de basisschool gezeten. Dit is in overleg gegaan met mijn onderwijsnetwerk. Die overgang is zonder problemen gegaan. [Respondent 7]

Tabel 3.7 Het belang van de kerndoelen (abs. aantallen)

Het belang van de kerndoelen	Aantal
Van geen enkel belang	3
Van gering belang (we kijken ernaar, maar we doen er verder weinig mee)	17
Van beduidend belang (we kijken ernaar en we gebruiken er delen uit)	12
Van groot belang (we volgen alle of nagenoeg alle kerndoelen)	7
Geen antwoord	12
Totaal	51

Een afzonderlijk aspect van de doelstellingenkwestie is de vraag of ouders voor ogen hebben, hoe de verdere loopbaan zal zijn na beëindiging van het vervangende onderwijs. Vanzelfsprekend is deze vraag moeilijker te beantwoorden naarmate kinderen jonger zijn. Uit het voorafgaande weten we dat ongeveer twee op de drie leerlingen de basisschoolleeftijd hebben. Toch blijkt uit tabel 3.8 dat veel ouders daar al wel bepaalde verwachtingen over hebben. Het meest gekozen antwoord is dat ouders de gekozen vervangende onderwijsvorm – uit het voorafgaande weten we dat dat bijna altijd thuisonderwijs is – willen continueren zolang het kind het wil en/of de ouders het kunnen bieden. Zes ouders geven aan dat zij een instroom in het reguliere onderwijs voorzien. Uit de toelichting blijkt dat het om instroom in het voortgezet onderwijs gaat (vanaf gymnasium tot voortgezet speciaal onderwijs).

Tabel 3.8 Verwachte loopbaan na beëindiging van vervangend onderwijs (abs. aantallen)

Verwachtingen over loopbaan	Aantal
Nog geen enkel idee	5
Thuisonderwijs zolang het kind het wil en/of wij het kunnen bieden	22
Instroom in regulier onderwijs	6
Staatsexamen	5
Instroom in beroepsonderwijs	3
Instroom in universitair onderwijs	3
Instroom in beroeps/bedrijfsleven	4
Anders	3
Totaal	51

Dertien van de 51 ouders hebben inmiddels ervaringen met oudere kinderen die vervangend onderwijs hebben gehad en die maatschappelijk al ergens een plaats hebben

Vervolg intermezzo 3

Onze zoon volgt nu voor het derde jaar het gymnasiumprogramma. Misschien doet hij te zijner tijd examen. Dat kan via het staatsexamen. Maar hoger beroepsonderwijs en universiteit zijn ook via toelatingsexamens toegankelijk. Nog een andere optie is een opleiding in het buitenland. [Respondent 13]

Na acht jaar thuisonderwijs (tot zijn twaalfde) is hij ingestroomd in het voortgezet onderwijs. Na ampel beraad was dat de vorm waar hij zelf voor koos. Hij zit nu op een tweetalig gymnasium, derde leerjaar. De overstap is heel gemakkelijk gegaan. Hij is bij leraren en leerlingen een gewaardeerde leerling. [Respondent 17]

De kinderen zijn inmiddels ingestroomd in schoolonderwijs, op hun elfde, respectievelijk twaalfde. De voornaamste overweging was dat het gezin 'te klein' werd om aan hun sociale behoeften te voldoen. De kinderen hebben moeten wennen aan de drukte, het lawaai en nog vele andere afleidende prikkels die bij schoolgang horen. [Respondent 18]

Het niveau einde basisschool is waar we vooralsnog naar toe werken. We hopen dat hij zich goed ontwikkelt. We willen uiteindelijk naar een VO-diploma toewerken. Diploma's hoeven niet via een school te worden gehaald. Het kan ook via het LOI of het staatsexamen. [Respondent 19]

De kinderen gaan sinds kort weer naar school. Na ampel beraad gaven de kinderen hieraan de voorkeur. De aansluiting lijkt goed te verlopen. Wat de leervakken betreft blijken de kinderen in sommige opzichten, onder andere het lezen, een voorsprong te hebben op hun leeftijdgenoten. Volgens hun leerkrachten zijn de kinderen sociaal gezien een aanwinst voor de groep. Natuurlijk spelen de kinderen – en wij ook – soms nog wel met de gedachte om het thuisonderwijs weer op te pakken. Maar raar genoeg is die weg door de Leerplichtwet afgesneden: eenmaal naar school, altijd naar school. [Respondent 35]

Mijn doelstelling is dat de kinderen thuisonderwijs krijgen tot en met de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Daarna stappen ze over op schoolonderwijs. Dat is een goed moment omdat leerlingen op school op dat moment een profiel kiezen en de klassen opnieuw worden ingedeeld. [Respondent 37]

Het voortgezet onderwijs is nog een open vraag. Zeker is dat de kinderen daarin een belangrijke eigen stem hebben. We voorzien dat er ergens tussen hun 13e en 18e een instroom in schoolonderwijs plaatsvindt. Welk diploma het gaat worden, valt nog niet te zeggen. [Respondent 42]

gevonden, dan wel op eigen benen staan. In vijf gevallen gaat het om jeugdigen die inmiddels een eigen bedrijf hebben gestart. Verder is genoemd: vervolgopleiding (driemaal), kunstsector (tweemaal), administratieve sector (éénmaal) en uitzendbureau (éénmaal).

3.4 Inrichting van het vervangende onderwijs

'Hoe kunt u het vervangende onderwijs aan het kind het beste karakteriseren', zo luidde een eerste, nog vrij globale vraag over de inrichting van het onderwijs. We boden de ouders vier antwoordmogelijkheden, verschuivend van leerstofgericht naar kindgecentreerd (tabel 3.9). De ruimste helft van de ouders herkende de eigen aanpak voldoende in de aangeboden opties en konden één daarvan kiezen. Twaalf ouders – we nemen de beide eerste categorieën in de tabel samen – zeggen een werkwijze te kiezen die in meer of mindere mate een variant is op de werkwijze op school. Negentien andere ouders – de derde en vierde categorie in tabel 3.9 – nemen van de schoolse werkwijze duidelijk afstand. Ze werken voornamelijk aan de hand van projecten of kiezen voor 'unschooling' (aanpak c of d). De tabel laat evenwel ook zien dat veel ouders het moeilijk hebben gevonden deze kennelijk niet zo simpele vraag te beantwoorden. Zij herkenden hun aanpak onvoldoende in een van de geboden alternatieven. Twintig ouders kozen voor het alternatief 'anders'. Meestal gaat het om ouders die een gecombineerde aanpak volgen, bijvoorbeeld de aanpakken b, c, en d, of ook wel een combinatie van aanpakken c en d. Vier ouders herkenden zich ook niet in combinaties van aanpakken. Zij hebben laten aantekenen dat hun aanpak vooral eclectisch is. Uit toelichtingen blijkt verder dat de gekozen aanpak nogal eens varieert per leerdomein. De indruk bestaat dat ouders voor de kernvakken taal en rekenen vaker een meer leerstofgerichte benadering kiezen dan voor de andere leerdomeinen. Hoe dit ook verder zij, het vervangende onderwijs is niet gemakkelijk te karakteriseren. Veel ouders bedienen zich van gevarieerde aanpakken in uiteenlopende combinaties.

Intermezzo 4 Indeling van de dag

In de verdiepende interviews vroegen wij ouders of zij gebruik maakten van een vaste dagindeling of een lesrooster. Ouders geven aan dat over het algemeen geen sprake is van een lesrooster. Wel hanteren ze een dagindeling of dagritme. Werken of leren vindt vaak in de ochtend plaats, 's middags zijn de activiteiten vrijer. Verschil is er wel in de mate waarin ouders sturen. Verscheidene ouders wijzen op het belang van 'leren tussendoor' en leren in vrije situaties. We citeren uit de interviewverslagen.

Vaak werken we in de ochtend een uur of twee, en ’s middags ook nog een uurtje. Daarbuiten zijn er natuurlijk ook nog veel leermomenten. [Respondent 7]

We zijn vrij schools gestart met roosters en leeropdrachten en dergelijke. Nu in het derde jaar hebben we datgene wat de ontwikkeling van onze zoon in de weg staat, losgelaten. We hebben per dag min of meer vaste werktijden, 's morgens en 's middags een aantal uren. Waaraan hij precies werkt, bepaalt onze zoon steeds meer zelf, binnen de kaders die wij hem bieden. Is hij bezig met een boeiend hoofdstuk, dan kan hij dat gewoon afmaken. We plannen natuurlijk nog wel, maar op langere termijnen, van een week of van een maand, zodat er meer ruimte is om langere tijd aan één onderwerp te werken. [Respondent 13]

We hebben veel gereisd en voor ons werk instellingen voor gehandicapten bezocht. Onze zoon ging altijd mee. Hij vond vaak speelkameraadjes. Er was ook steeds een kindermeisje. Vanaf ongeveer zijn zesde zochten we naar kindermeisjes die hem ook bij het leren konden begeleiden. Vaste werkuren waren er niet. Wel zorgden we ervoor dat er – verspreid over de dag – steeds vier uur één-op-één gewerkt werd. [Respondent 17]

We hanteerden min of meer vaste werktijden, globaal van 10 tot 14 of 15 uur. De kinderen hadden hun eigen schoolbureautje. Er was ook een schoolbord. We gebruikten allerlei soorten materialen, materialen van educatieve uitgeverijen, uit de bibliotheek, spullen die we zelf in winkels kochten, enzovoort. We werkten vrij gestructureerd. Wij als ouders bepaalden wat we de kinderen wilden leren of laten leren, rekening houdend natuurlijk met hun eigen wensen en mogelijkheden. [Respondent 18]

Dagelijks is hij bezig met lezen, rekenen en schoonschrijven. We gebruiken daarbij schoolmethoden. Hij heeft een aparte ruimte om dat te doen en we werken er per dag ongeveer een uur aan, naast knutselen en andere activiteiten. [Respondent 19]

Tabel 3.9 Karakterisering van het vervangende onderwijs (abs. aantal)

Karakterisering		Aantal
a.	Wij proberen de werkwijze op school te benaderen.	2
b.	Wij volgen de werkwijze op school, maar variëren daarop naar behoefte.	10
c.	Wij werken aan de hand van projecten en organiseren leeractiviteiten daar omheen.	5
d.	Wij kiezen voor een 'unschooling' benadering ('child-led learning').	14
e.	Anders	20
Totaal		51

Die variabele aanpak blijkt ook uit de materialen die ouders gebruiken en uit de leeractiviteiten die zij organiseren (tabel 3.10). Bijna alle door ons in de vragenlijst aangegeven mogelijkheden blijken door minstens een veertigtal (van de 51) ouders daadwerkelijk te worden benut. Daarbij komen nog activiteiten die ouders hebben opgegeven onder e. cursussen en m. anders. Dat zijn er te veel om hier op te noemen en daarom volstaan we met voorbeelden: cursussen voor onder andere fotografie, typen, timmeren, Fries, Frans, Engels, Japans, koken, theater, staatsinrichting, techniek en pottenbakken. Daarnaast worden nog genoemd: kerkelijke activiteiten, werken op een boerderij en vrijwilligerswerk. De gegevens in tabel 3.10 wijzen er al met al op dat ouders hun materialen en activiteiten uit veelsoortige bronnen putten.

Vervolg intermezzo 4

We hanteren een vast dagschema, met vaste momenten voor religieuze verdieping en voor leeractiviteiten. Volgens het schema besteden de kinderen omstreeks vijf uur per dag aan gerichte leeractiviteiten. Daarnaast zijn de informele activiteiten heel belangrijk. Leermomenten doen zich van 's morgens tot 's avonds voor, als je er maar goed op let. Kinderen zijn ingeschakeld bij alles in en om het huis: de maaltijden, het huishouden, de verzorging van de huisdieren, de moestuin, onderhoudswerkzaamheden, enz. [Respondent 22]

We hanteren een lesschema per week en per dag, met een uitgebalanceerde invulling. De ochtenden worden ingevuld met de cognitieve vakken, waaronder lezen en wiskunde (math), de middagen worden ingevuld met creatieve vakken, zoals muziek, drama, beeldende kunsten, en sport en spel. [Respondent 25]

Je zou onze aanpak met 'unschooling' kunnen aanduiden: we hadden geen planningen, geen roosters, geen vaste werktijden, maar natuurlijk wel een dagritme. In de ochtend waren de kinderen vaak met ontwikkelactiviteiten bezig, de middag was meer voor buiten en met vriendjes. We gebruikten nauwelijks schoolmateriaal: daar is heel moeilijk aan te komen, want de educatieve uitgeverijen willen niet aan ouders leveren. Meedoen in het huishouden – boodschappen doen, eten maken, tuinieren – bieden dankbare en belangrijke leermomenten. [Respondent 35]

We hebben altijd met vaste werktijden gewerkt, maar het was taakgericht en niet tijdgericht. Een taak moeten ze afmaken in hun tempo. Ik maak per jaar een planning, neem de kerndoelen daarbij, kies een aantal projecten die ik met ze zal gaan behandelen, bij voorbeeld Nederland bij geschiedenis, maar ook knutselen komt aan de orde. Ongeveer drie middagen per week werken ze aan een project. 's Morgens zijn ze altijd bezig met taal en rekenen. [Respondent 37]

We hebben een ruimte op de voormalige deel ingericht als lesruimte, met schoolborden, kasten met leermaterialen, wandplaten, en dergelijke. Als de kinderen willen, kunnen ze daar werken, maar het hoeft niet. Een vast punt is dat we iedere ochtend beginnen met yoga. Veel kennisoverdracht gebeurt in de vorm van gesprekken. We bieden de vakken niet afzonderlijk aan. Van belang is dat de kinderen de samenhang van dingen te zien. Zo is het samen koken meteen ook een 'leesles' en een 'rekenles'. [Respondent 42]

Tabel 3.10 Gebruikte materialen en mogelijkheden (abs. aantallen; n = 51)

		Gebruikt		
Materialen/mogelijkheden		Ja (ook: soms)	Nee	Niet beantwoord
a.	Methoden die op school worden gebruikt	41	10	0
b.	Educatief materiaal uit winkels	40	11	0
c.	Internet	43	8	0
d.	Buitenlandse materialen	35	16	0
e.	Cursussen	21	30	0
f.	Kinderboeken	44	7	0
g.	Materialen uit huis, keuken, tuin	51	0	0
h.	Bibliotheekbezoek	49	2	0
i.	Excursies	49	2	0
j.	Kunstlessen buitenshuis	40	11	0
k.	Sportclub	36	15	0
l.	Speel- of leercontacten met andere kinderen	50	1	0
m.	Anders	21	30	0

Eén van de organisatorische aspecten van leren en onderwijzen is het al dan niet gebruiken van een rooster. Op scholen wordt veelal met een min of meer vastliggend rooster gewerkt, waarin is vastgelegd welke onderwijsleeractiviteiten op welke momenten van welke dag plaatsvinden. Wij vroegen ouders in hoeverre zij bij het onderwijs aan het kind een vaste dagindeling hanteren. Bij de vraag hoorden drie antwoordalternatieven (zie tabel 3.11). Bijna alle ouders blijken een of andere dagindeling te hanteren. Een flexibele dagindeling komt iets vaker voor dan een min of meer vaste dagindeling, maar het verschil is klein. Onder een flexibele dagindeling verstaan we een dagindeling die zich voegt naar de bijzondere wensen en behoeften van de dag. Bij een vaste dagindeling is er daarentegen weinig of geen aanpassing aan zulke wensen of behoeften. Daar overheerst het vaste ritme.

Intermezzo 5 Aanpak van het onderwijs Nederlandse taal

In de verdiepende interviews vroegen wij de ouders inzicht te geven in de aanpak van het leren lezen en schrijven. Die aanpak contrasteert met de manier waarop kinderen op school leren lezen en schrijven. Ouders maken in mindere mate gebruik van schoolmethoden, sommigen zelfs helemaal niet. Opvallend is ook dat er een aanzienlijke variatie is ten aanzien van het tijdstip van leren lezen. Niet zelden vindt dat al voor het zesde levensjaar plaats. We citeren uit de interviewverslagen.

Onze derde heeft zichzelf als vijfjarige kleuter lezen geleerd. Hij wilde alle letters weten en binnen enkele weken las hij. De verdere ontwikkeling vond simpelweg plaats door steeds moeilijker teksten te gaan lezen. Als hij iets niet snapte, vroeg hij het ons. Hij is nu negen en 'uit de avi-niveaus'. Hij kan alles lezen. We gebruiken nauwelijks schoolmaterialen. In de kern is ons onderwijs vraaggestuurd: het kind geeft zelf aan als het aan iets nieuws toe is. Wat betreft spelling vraagt onze zoon of we zijn teksten willen nakijken. Zo komen vanzelf allerlei spellinggevallen aan de orde. Door lezen leert hij ook veel over spelling. En natuurlijk sturen we ook wel een beetje. Zo heb ik wel bepaalde opvattingen over spellinggevallen die hij zou moeten beheersen. Die bieden we dan aan. [Respondent 1]

Voor leren lezen hebben we heel uiteenlopende schoolmethoden gebruikt. Door onze achtergrond in de onderwijsbegeleiding waren we goed thuis in schoolmaterialen. We hadden ook wel het een en ander in huis. Leren spellen heeft zich over een langere tijd ontwikkeld, onder andere aan de hand van aparte spellingoefeningen. Ergens tussen zijn elfde of twaalfde heeft er een versnelling plaatsgevonden, net alsof hij het toen opeens allemaal kon oppakken. [Respondent 17]

Voor het lezen gebruiken we Veilig Leren Lezen en ter aanvulling methode De Haan. Het lezen gaat nog niet zo vlot, vandaar we het voorzichtig opbouwen. We lezen veel voor. [Respondent 19]

Bij het leesonderwijs hebben we gebruik gemaakt van een Amerikaanse methode, die we zelf in het Nederlands hebben omgezet. De oudste heeft op deze manier al voor zijn vierde leren lezen. Zijn huidige leesniveau komt ongeveer overeen met dat van leeftijdsgenoten (groep 7/groep 8). Voor spelling gebruiken we een Belgische methode, Spelweg. Ook maken we gebruik van Taalfontein, een Nederlandse methode voor taalonderwijs. De beide andere kinderen hebben inmiddels ook zonder problemen leren lezen. [Respondent 22]

Tabel 3.11 Het gebruik van een dagindeling ten behoeve van het vervangende onderwijs (abs. aantallen)

Type dagindeling	Aantal
Geen dagindeling	3
Flexibele dagindeling	27
Min of meer vaste dagindeling	20
Geen antwoord	1
Totaal	51

Hoeveel tijd besteedt het kind gemiddeld per week aan leren en ontwikkelen? Voor scholen lijkt deze vraag gemakkelijk te beantwoorden. Het is een kwestie van alle in het rooster aangegeven lestijden optellen. In het basisonderwijs bedraagt de som omstreeks 25 uur. In het voortgezet onderwijs ligt het iets lastiger, omdat kinderen buiten de zuivere lestijden vaak ook nog huiswerk maken. Voor ouders die vervangend onderwijs bieden, is de vraag veel moeilijker te beantwoorden. In de eerste plaats hanteren ouders zoals we zojuist zagen, veelal geen lesrooster. In de tweede plaats vindt veel leren en ontwikkelen langs informele weg plaats, zonder dat er expliciete instructie wordt gegeven. Ondanks deze problemen hebben wij ouders toch een schatting willen vragen van de tijd die wekelijks aan het vervangende onderwijs wordt besteed. We hebben ouders twee schattingen gevraagd, een schatting voor het *formele of geplande* leren en een schatting voor het *informele of ongeplande* leren. De enige restrictie was dat ouders niet meer dan in totaal 63 uur konden opgeven (op basis van zeven dagen van 9 tot 18 uur).

Het gemiddelde aantal wekelijkse uren voor het formele leren bedraagt 15, voor het informele leren 42 (tabel 3.12). Dat is een aanzienlijk verschil. Overigens is per leervorm de variatie aanzienlijk, waardoor de gemiddelden niet erg veel zeggen. Ongeveer een kwart van de ouders besteedt aan formeel leren weinig tijd (vijf uur of minder per week). De rest besteedt er minimaal een uur per dag aan, oplopend tot meer dan vijf uur per dag. Uit de antwoorden blijkt verder dat praktisch alle ouders beide vormen van leren toepassen: zij hebben voor beide vormen een aantal uren opgegeven. Het statistische verband tussen beide grootheden is negatief (de product-

Vervolg intermezzo 5

De oudste twee begonnen met lezen toen ze vier waren. Ze zijn gestart met het leren van het al fabet. We hebben dit gedaan door zelf letterkaarten te maken, liedjes te zingen en met hulp van educatieve software. We hebben een methode uit de V.S. gebruikt om de relatie te leren tussen klanken en letters. Daarnaast hebben we oefenboekjes. Inmiddels lezen de oudste twee hele boeken. Met spelling zijn we nog niet begonnen, dat komt dit jaar. [Respondent 25]

De oudste heeft op school een hekel aan lezen gekregen. Door thuisonderwijs is ze hier overheen gegroeid. De jongere kinderen hebben zichzelf leren lezen, zo rond hun zesde, voornamelijk door meekijken tijdens voorlezen en door zelf eenvoudige boeken ter hand te nemen. We hebben eigenlijk nauwelijks instructie gegeven of schoolmateriaal gebruikt. Ook spelling hebben ze zichzelf aangeleerd: door veel te lezen ontwikkelen ze vanzelf een goed woordbeeld. Ook vroegen ze ons wel de schrijfwijze van bepaalde woorden of ook of wij een tekst even wilden nakijken. [Respondent 35]

De kinderen hebben leren lezen met de methode Van Woord tot Woord. Met de oudste ging dat goed, zij las met 6 jaar. Met de twee jongens lukten dat minder goed. Rond het achtste jaar van de oudste zoon ben ik overgegaan op de methode De Haan en binnen een half jaar konden beide jongens goed lezen. Of dit aan de methode lag of gekomen is omdat ze er op dat moment aan toe waren, weet ik niet. Door deze methode hebben ze ook de spelling en grammatica geleerd, weliswaar op een beetje ouderwetse en saaie manier, maar het werkte. Daarna zijn we overgestapt op de methode Tong en Teken waarin de opdrachten minder saai zijn. [Respondent 37]

De twee oudsten hebben op school al leren lezen en rekenen. De jongste heeft thuis lezen geleerd (via materialen van Zwijsen, zoals Veilig Leren Lezen, Leesleeuw en Bolleboos). Bij het verdere taalonderwijs gebruiken we Taal Actief en voor spelling Woordbouw. Maar die methode biedt te weinig oefening en daarom maken we daar nog extra oefenstof voor. Lezen oefenen we verder uit boeken en met teksten uit de krant die we voor de kinderen uitzoeken. De kinderen lezen Kids Week Junior. [Respondent 42]

momentcorrelatie bedraagt -.73): hoe meer uren besteed aan formeel leren, des te minder uren aan informeel leren, en omgekeerd.

Tabel 3.12 Wekelijkse tijdbesteding (in uren) aan formeel/gepland en informeel/ongepland leren (abs. aantallen per antwoordcategorie, gemiddelden en standaarddeviaties)

Antwoordcategorie (aantal uren)	Formeel/ gepland leren	Informeel/ ongepland leren
0 – 5	12	2
6 – 10	9	1
11 – 15	7	3
16 – 20	6	3
21– 25	6	3
Meer dan 25	6	32
Geen antwoord	5	7
Totaal	51	51
Gemiddelde	15	42
Standaarddeviatie	12	19

Hoe volgen ouders de vorderingen van het kind? Wij boden de ouders vijf antwoordmogelijkheden (tabel 3.13). Bijna alle ouders merken op dat zij de vorderingen spelenderwijs volgen, tijdens het leren of werken. Doordat zij vaak één-op-één werken met het kind, vervalt volgens hen de noodzaak om regelmatig toetsen af te nemen. Ook zonder toetsen blijven ze voldoende op de hoogte van de vorderingen, menen ze. Toch neemt ongeveer een op de drie ouders nog wel eens een toets af. Over het type toetsen hebben wij geen nadere vragen gesteld. Het kan een toets zijn die bij een methode hoort en waarmee kan worden nagegaan of het voorafgaande hoofdstuk is begrepen. Maar het kan ook een landelijk genormeerde en methodeonafhankelijke toets zijn, al zijn dit type toetsen voor ouders niet makkelijk toegankelijk. Ongeveer de helft van de ouders maakt ook gebruik van zelf gemaakte opdrachten om te zien hoe ver het kind inmiddels is gevorderd. Verder blijkt dat ouders ook gebruik maken van feedback van vrienden of familieleden die het kind goed kennen. Men kan veronderstellen dat ouders langs deze meer informele weg een indruk krijgen hoe het kind zich

Intermezzo 6 Aanpak van het onderwijs in rekenen/wiskunde

In de verdiepende interviews vroegen wij de ouders inzicht te geven in de aanpak van het onderwijs rekenen/wiskunde. Het lijkt erop alsof de aanpak van het rekenonderwijs anders is dan voor het lees- en taalonderwijs. We hebben de indruk dat ouders vaker schoolmaterialen gebruiken en ook blijven ze qua leertempo dichter bij wat op school gebruikelijk is. Wel nemen ze soms afstand van het realistische reken/wiskundeonderwijs dat in basisscholen de overhand gekregen heeft. Methoden komen niet zelden uit het buitenland. Er zijn overigens ook ouders die weinig behoefte hebben aan een schoolmethode als leidraad. We citeren uit de interviewverslagen.

Ook voor rekenen gebruiken we geen schoolmethode. Wel hebben de kinderen rekenlotto's en via de computer doen ze allerlei spelletjes waarbij ze sommen tegenkomen. Ook voor breuken hebben we materiaal in huis, hoewel hij nog maar negen is. Allerlei situaties uit het dagelijks leven, boodschappen doen, werken met recepten en dergelijke lenen zich voor het ontwikkelen van de rekenvaardigheid. [Respondent 1]

Rekenen hebben we aangeboden door te selecteren uit bestaande rekenmethoden. Maar we hebben ook zelf materiaal ontwikkeld. Staartdelingen en breuken komen in hedendaagse methoden bijvoorbeeld veel te weinig aan bod. We vinden het belangrijk dat vaardigheden op een didactisch verantwoorde manier worden aangeboden. [Respondent 17]

We gebruiken een Amerikaanse rekenmethode. Hierin staan veel contextopgaven en de leerstof wordt in overzichtelijke eenheden aangeboden. Dit bevalt ons erg goed. Er komt niet het eindeloze herhalen van de leerstof in voor. We hebben ook met Pluspunt gewerkt, maar hij raakte daardoor helemaal de draad kwijt. Eén keer per week mag hij zelf een opgave uit Pluspunt kiezen die hij leuk vindt. Het leren wegen en meten komt vooral in de praktijk aan de orde, bijvoorbeeld bij het maken van een konijnenhok. [Respondent 19]

Met rekenen/wiskunde zijn we gestart toen de oudste de kleuterleeftijd had. We hebben in de loop der jaren gebruik gemaakt van verschillende schoolmethoden, waaronder Pluspunt, Vaardig en vlot (een Belgische rekenmethode) en Talrijk. We werken de methoden door in het tempo zoals dat op school wordt aangehouden. [Respondent 22]

ontwikkelt in vergelijking met leeftijdgenoten. Ten slotte, antwoordoptie 'anders' wordt regelmatig gekozen, maar uit de toelichtingen blijkt dat het bijna altijd om varianten van de eerdere opties gaat. Het levert ons dus geen verdere inzichten. Uit een verdere analyse blijkt dat alle ouders (51 van de 51) vorderingen volgen op een van de aangegeven manieren.

Tabel 3.13 Manieren om vorderingen te volgen (abs. aantallen; n = 51)

	Gebruikt		
Manieren van volgen	Ja	Nee	Niet beantwoord
a. Spelenderwijs tijdens het leren of werken	49	2	0
b. Via zelf gemaakte opdrachten	25	26	0
c. Via observaties/feedback van familie of vrienden die het kind goed kennen	27	24	0
d. Via schoolvorderingentoetsen	16	35	0
e. Anders	14	37	0

Leggen ouders ook iets van de vorderingen vast, en hoe doen ze dat dan? Bij deze vraag legden we de ouders vijf mogelijkheden voor (tabel 3.14). Het vastleggen van vorderingen gebeurt het vaakst in de vorm van een portfolio, zo blijkt. Ruim de helft van de ouders gebruikt deze vorm. Ook het bijhouden van een logboek, door de ouders zelf, komt met een zekere regelmaat voor. Het verstrekken van een rapport aan het kind, zoals op school gebruikelijk is, komt daarentegen weinig voor. De antwoorden bij laatste mogelijkheid 'anders' bieden geen verdere inzichten. Uit een verdere analyse blijkt dat 37 van de 51 ouders vorderingen op een van de onderscheiden manieren schriftelijk vastleggen. Veertien ouders doen dat dus niet.

Vervolg intermezzo 6

Voor rekenen hebben wij specifieke materialen in huis gehaald, huiswerkblokken die je bij speelgoedwinkels vindt en educatieve software. Op internet zijn bovendien allerlei rekensites te vinden, niet alleen het Nederlandse Rekenweb, maar ook Amerikaanse sites. [Respondent 35]

Met rekenen zijn we gestart met een Belgische methode en later overgegaan op een Nederlandse rekenmethode. Ik heb ook zelf materiaal gemaakt, bijvoorbeeld voor het leren van de tafels, waar ze aanvankelijk veel moeite mee hadden. Ze hebben ook met computerprogramma's gewerkt. [Respondent 37]

Voor rekenen gebruiken we Wereld in Getallen. De kinderen werken op het niveau dat bij hun leeftijd past of – in het geval van de jongste – nog iets hoger. [Respondent 42]

Intermezzo 7 Bevordering van de sociale ontwikkeling

In de verdiepende interviews vroegen wij ouders over de sociale ontwikkeling van hun kind. Langs welke wegen wordt deze bevorderd? Op één geval na zijn de ouders positief over de sociale competenties die hun kinderen verwerven. Van isolatie, een vaak veronderstelde consequentie van thuisonderwijs, is geen sprake. De kinderen profiteren van voorbeeldgedragingen die ze bij hun ouders en andere volwassenen zien, ze spelen met kinderen uit de buurt, ze volgen cursussen (muziek, ballet, enzovoort) en ze zitten op clubs (waaronder sportclubs en scouting). Ook maken kinderen regelmatig weekend- of weekkampen mee. In het genoemde ene geval is er sprake van een gezin dat maatschappelijk gezien gemarginaliseerd lijkt. We citeren uit de interviewverslagen.

We vinden het belangrijk dat de kinderen leren met andere mensen omgaan. Zo praten we met ze als er tijdens het spelen met andere kinderen iets voorvalt. De kinderen hebben eigenlijk altijd contact met andere kinderen: ze spelen met kinderen uit de buurt, ze zitten op clubjes (cursussen van het gemeentelijke creatieve centrum, o.a. dans en muziek) en ze zitten op turnen. Behalve dat ze daar allerlei inhoudelijke dingen leren, leren ze ook regels voor het functioneren in groepen (zoals wachten op je beurt, regels voor beurtwisselingen, et cetera). [Respondent 1]

D heeft contact via internet met kinderen die ook niet naar school gaan. Het contact met deze lotgenoten doet haar goed. Wij hebben contacten ook met ouders en die lijfelijk ontmoet bij jaarvergaderingen en recentelijk bij het symposium over thuisonderwijs. [Respondent 5]

Tabel 3.14 Manieren om vorderingen vast te leggen (abs. aantallen; n = 51)

	Gebruikt		
Manieren van vastleggen	Ja	Nee	Niet beant-woord
a. Via een portfolio (een min of meer geordende verzameling van het werk van het kind)	31	20	0
b. Via een logboek dat het kind bijhoudt	6	45	0
c. Via een logboek dat de ouder bijhoudt	16	35	0
d. Via rapporten of beoordelingen (vergelijkbaar met school)	7	44	0
e. Anders	6	45	0

'Is er voor het kind sprake van een stagnerende ontwikkeling – nu of in het verleden – en zo ja, hoe hebt u dat aangepakt of pakt u dat aan', zo luidde een van de vragen. Uit de antwoorden blijkt dat 14 ouders deze vraag bevestigend hebben beantwoord, en 37 ontkennend. In zeven gevallen gaat het om een stagnatie die plaatsvond in de periode dat het kind nog een school bezocht. In vier gevallen gaat het om een tijdelijke stagnatie met specifieke onderdelen van leren, met name bij taal en rekenen. In drie gevallen gaat het om een kind met lichamelijke of geestelijke beperkingen. In alle veertien gevallen geven de ouders aan dat een oplossing is gevonden via aangepast onderwijs, rekening houdend met de (on)mogelijkheden van het kind.

'Laten u of uw kind zich bij het onderwijs adviseren of helpen door anderen?', zo luidde de laatste vraag over de inrichting van het onderwijs. Bij deze vraag legden we de ouders zeven mogelijkheden voor (tabel 3.15). Uit de antwoorden blijkt dat ouders veelvuldig gebruik maken van hulp en begeleiding, zowel van leraren, vakdeskundigen, andere thuisonderwijzers en familie, vrienden of kennissen. Op vier na maken alle ouders gebruik van een of meer van de onderscheiden mogelijkheden. Over de aard van de hulp en begeleiding of over de frequentie is verder niets bekend, omdat we daarover geen nadere vragen stelden.

Vervolg intermezzo 7

Bang dat hij sociaal te weinig gestimuleerd wordt, zijn we niet. Hij komt heel veel andere mensen tegen, van jong tot oud. Een overeenkomst in geestverwantschap is eigenlijk veel belangrijker dan een overeenkomst in leeftijd. Onze zoon heeft inmiddels een reeks cursussen gevolgd (waaronder typen, koken, timmeren, staatsinrichting, fotografie) waarin hij allerlei mensen ontmoet en ook vaak moet samenwerken. Onze kerkgemeenschap biedt ook een keur aan activiteiten. Hij is daarnaast ook nog eens heel ondernemend. Hij organiseert bijvoorbeeld bijeenkomsten over inhoudelijke onderwerpen, waarvoor hij gasten uitnodigt. [Respondent 13]

We wonen in een wijk met veel Turkse en Marokkaanse kinderen die hij op straat treft. Hij heeft op zwemles gezeten en zit nu op een voetbalclub. Ook via de zondagsschool van onze kerk treft hij veel kinderen. Daarnaast is er wekelijks contact met kinderen van andere ouders die thuisonderwijs geven en kinderen uit onze familie. Nee hoor, onze kinderen zijn sociaal verre van geïsoleerd. [Respondent 19]

Ze spelen buiten schooltijd veel met buurkinderen, ze verrichten vrijwilligerswerk op de kinderboerderij, ze hebben omgang met volwassenen (o.a. in winkels, bibliotheek). Kortom, de kinderen hebben een rijk sociaal leven. [Respondent 22]

De kinderen hebben veel contacten buiten het gezin. Er zijn natuurlijk de speelcontacten met de kinderen in de buurt, maar ze zitten ook op clubs (scouting, sport) en volgen cursussen (individuele muzieklessen, ensemblespel, turnen). [Respondent 35]

De kinderen hebben altijd veel gespeeld met andere kinderen uit de buurt. Onze buurt is multicultureel. Hun vriendenkring is dat dus ook. In onze eigen familie komen verschillende huidskleuren voor en onze kerk is multicultureel: er komen mensen van ongeveer 20 verschillende nationaliteiten. [Respondent 37]

De kinderen hebben een rijk sociaal leven. Ze zitten alle drie op muziekles en spelen een eigen instrument (saxofoon, drum en viool). Ze hebben eens keer per week individueel les en ze spelen bovendien in een orkest. De kinderen zitten op scouting, badminton, karate en judo. Scouting organiseert weekend- en weekkampen waaraan ze meedoen. Voorheen volgden de kinderen schilderles. Dit jaar staat een cursus architectuur op het programma. De sociale ontwikkeling verloopt goed, ze hebben veel vriendjes en vriendinnetjes in de buurt. [Respondent 42]

Tabel 3.15 Hulp of begeleiding (abs. aantallen; n = 51)

Hulp van of begeleiding door …	Gebruikt		
	Ja	Nee	Niet beant-woord
a. Leraren	23	28	0
b. Logopedisten, remedial teachers	5	46	0
c. Vakdeskundigen, beroepsexperts	35	15	1
d. Psychologen, pedagogen	7	44	0
e. Andere thuisonderwijzers	33	18	0
f. Familie, vrienden, kennissen	31	20	0
g. Anderen	8	43	0

3.5 Meningen over een toezichtregeling

Wij hebben de ouders gevraagd hoe zij tegenover een eventuele toezichtregeling staan. De eerste vraag was hoe zij denken over een 'meer of minder vrijblijvende vorm van toezicht op de kwaliteit van het vervangende onderwijs'. Om de antwoorden vooraf al enigszins te stroomlijnen is in de vraagstelling gebruik gemaakt van vooraf gecodeerde antwoordmogelijkheden (zie tabel 3.16). Het blijkt dat ongeveer de helft van de ouders het meeste voelt voor toezicht in een adviserende rol. Het gaat om een vorm van toezicht waarbij de toezichthouder alleen vrijblijvende adviezen kan geven. Ongeveer dertig procent van de ouders kiest voor een iets zwaardere vorm, waarbij de toezichthouder controleert, maar niet de bevoegdheid heeft sancties op te leggen. Deze vorm komt ongeveer overeen met de positie van de Inspectie van het Onderwijs tegenover scholen: onderwijsinspecteurs spreken wel oordelen uit, maar hebben niet de bevoegdheid scholen sancties op te leggen. Negen ouders vinden alle geschetste vormen van toezicht onaanvaardbaar. Deze ouders hebben alle volgende vragen over de nadere invulling van het toezicht vanzelfsprekend niet meer beantwoord. Ze zijn in volgende tabellen ondergebracht in de categorie 'niet van toepassing'.

Intermezzo 8 Aanpak van de vakken in het voortgezet onderwijs

In de verdiepende interviews vroegen wij ouders hoe de aanpak was van de schoolvakken voor kinderen in de leeftijd van het voortgezet onderwijs. Slechts twee van de twaalf ouders hebben hier gezien de leeftijd van het kind mee te maken. In beide gevallen vormen schoolmethoden de ruggengraat van de aanpak. Hedendaagse schoolmethoden voor het voortgezet onderwijs kunnen kinderen zelfstandig doorwerken. Ouders zijn in de buurt om uitleg te geven en na te kijken. Schiet de eigen expertise te kort, dan wordt via vakleraren, familie of vrienden een oplossing gezocht. Er wordt flexibel omgegaan met het tempo dat de methodes voorschrijven. We citeren uit de interviewverslagen.

Onze zoon volgt het gymnasiumprogramma, met een aantal extra's. Sommige extra's hebben te maken met zijn intellectuele 'honger'. Zo hebben we een jaar Fries gedaan en doen we nu Noors. Ook staan logica en retorica op het programma. … Engels leert hij voor een belangrijk deel al doende. Vroeger lazen we hem voor, en zelf las hij boeken die hij in het Nederlands ook al kende. Nu lezen we hem nog steeds voor, maar hij leest zelf ook boeken in het Engels (literatuur, studieboeken, senior high school niveau). Hij is praktisch tweetalig, zijn niveau en taalgebruik in het Engels liggen ver boven het niveau dat hij als derdejaars gymnasiast zou moeten hebben. Als er voor het Engels grammatica nodig is, dan bieden we dat apart aan, liever achteraf dan tevoren. Maar veel grammatica heeft hij spelenderwijs verworven. Enkele jaren geleden heeft hij in Londen een drieweekse intensieve cursus Engels gevolgd. Daarmee is een goede basis gelegd voor zijn beheersing van het Engels. Voor Duits en Noors volgen we in principe dezelfde aanpak. Aan schrijven doen we nog niet zo vreselijk veel. We willen dat hij eerst in het Nederlands goed leert formuleren.Bij wiskunde en de andere exacte vakken doen we veel samen met hem. We gebruiken schoolmateriaal. Daar hoort soms uitleg bij, maar veel kan hij ook zelf doen. Alle methoden voor deze vakken bieden toetsen. Die kijken we dan voor hem na. [Respondent 13]

De oudste is sinds kort voor het eerst naar school, ze zit nu in VWO-4. Ze heeft alle vakken van de onderbouw VO de eerste drie jaren thuis gevolgd, nu volgen de jongens dit thuis. Dus naast de talen en de exacte vakken bij voorbeeld ook techniek. De oudste doet Spaans in plaats van Frans. Ik heb haar bij alle vakken begeleid, behalve bij Spaans. In het begin heeft haar vader haar geholpen met Spaans en wiskunde, maar de laatste jaren kwam er aan huis een lerares Spaans. Ze heeft de vakken gevolgd via methoden voor havo/vwo. Ze wilde zelf graag met deze methoden werken, omdat dat de overgang naar een school voor voortgezet onderwijs zou vergemakkelijken. [Respondent 37]

Tabel 3.16 Aanvaardbaarheid toezicht (abs. aantallen)

Toezicht op vervangend onderwijs is …	Aantal
Geheel niet aanvaardbaar	9
Alleen aanvaardbaar in een adviserende rol (toezichthouder geeft alleen vrijblijvend advies)	25
Aanvaardbaar in een controlerende rol (de toezichthouder controleert, maar heeft geen sanctiebevoegdheid)	15
Aanvaardbaar in een sanctionerende rol (de toezichthouder controleert en kan sancties opleggen als aan criteria niet is voldaan)	1
Geen antwoord	1
Totaal	51

Wij vroegen de ouders een voorkeur uit te spreken ten aanzien van de instantie die het toezicht zou kunnen gaan uitoefenen. In onze vraag noemden we drie instanties met name: de Inspectie van het Onderwijs, de Afdeling Leerplicht van de gemeente en de Raad voor de Kinderbescherming. Uit de antwoorden van de ouders (tabel 3.17) blijkt dat er een grote voorkeur bestaat voor de Inspectie van het Onderwijs als toezichthouder. Veel ouders vinden het niet acceptabel als het toezicht zou worden uitgeoefend door de Afdeling Leerplicht of door de Raad voor de Kinderbescherming. Aan hun voorkeur voor de Inspectie van het Onderwijs verbinden de ouders wel een meer of minder stringent voorbehoud. Vijftien ouders geven aan dat zij de Inspectie van het Onderwijs alleen onder zekere voorwaarden acceptabel achten ('nee, tenzij'). Eenentwintig ouders zijn positiever; zij vinden de Inspectie van het Onderwijs in beginsel acceptabel ('ja, mits').

Intermezzo 9 Zicht op de ontwikkeling van het kind

In de verdiepende interviews vroegen wij de ouders of zij zicht hadden op de ontwikkeling van het kind in vergelijking met kinderen die wèl naar school gaan. Alle ouders geven aan goed te weten hoe hun kind ervoor staat in vergelijking met leeftijdgenoten die naar school gaan. Ze maken bijvoorbeeld gebruik van schoolmethoden waarin de leerstof in leerjaren is ingedeeld. Sommige methoden bevatten methodegebonden toetsen. Ouders gebruiken deze weinig. Door één-op-één werken merken ze vanzelf hoe ver een kind is. Ook vergelijken ouders langs informele weg het kind met speelgenootjes. Incidenteel heeft een ouder zelf een lerarenopleiding gevolgd of werkt enigermate samen met een basisschool in de buurt. Geen enkele ouder geeft aan behoefte te hebben aan toetsen. We citeren uit de interviewverslagen.

Het gebruik van schoolmethoden, het overleg met de basisschool in de buurt, contacten in de buurt en contact met andere thuisonderwijzers zorgen ervoor dat ik goed zicht heb op de ontwikkeling van kinderen in vergelijking met wat op school gebruikelijk is. Eigenlijk is het niet eens nodig om de bij de methode behorende vorderingentoetsen af te nemen, maar mijn oudste dochter vind het soms wel leuk om te doen. [Respondent 7]

We hebben altijd voldoende zicht gehad op zijn ontwikkeling. Zo wisten we aan de hand van de schoolmethoden hoe de leerstof over de leerjaren is verdeeld. Ook konden we zijn ontwikkeling relateren aan die van kinderen uit zijn omgeving. Toen hij elf was, heeft hij de Eindtoets Basisonderwijs van het Cito gemaakt. Hij haalde toen een hoge score, waaruit we afleidden dat hij klaar was met de leerstof voor de basisschool. [Respondent 17]

Natuurlijk had ik goed zicht op de ontwikkeling van de kinderen, door hun reacties tijdens de lessen en door het nakijken van hun werk. Toetsen heb ik nooit hoeven gebruiken en cijfers geven was evenmin aan de orde. Door het gebruik van leermaterialen die 'per leerjaar' georganiseerd zijn, weet je hoe ver de kinderen zijn in vergelijking met leeftijdgenoten. [Respondent 18]

Ik heb de Pabo gedaan. Ik heb geen baan gehad in het onderwijs, maar wel stage gelopen en verschillende scholen gezien. Ik ben geschrokken van de aanpak op sommige scholen, vooral het soms respectloze gedrag van leerkrachten naar kinderen. Ik heb zicht op z'n ontwikkeling door de eigen ervaring met de Pabo, de kinderen in m'n omgeving, de kinderen in de familie en het gebruik van de schoolmethoden. Hierdoor kan ik zijn ontwikkeling vergelijken met de ontwikkeling van andere kinderen. Ik ben geen voorstander van toetsen, zie meer in het observeren van het kind. Toetsen resulteren in een momentopname. De motivatie en het plezier in leren staan voorop. [Respondent 19]

Tabel 3.17 Aanvaarbaarheid van toezichthouders (abs. aantallen; n = 51)

Toezichthouder	Aanvaardbaarheid				Niet van toepassing
	Niet acceptabel	Nee, tenzij	Ja, mits	Geen antwoord	
a. Inspectie van het Onderwijs	4	15	21	2	9
b. Afdeling Leerplicht	25	9	7	1	9
c. Raad voor de Kinderbescherming	36	2	2	1	9

Hoe denken ouders over de frequentie van toezicht? Wij legden de ouders zes opties voor (tabel 3.18). Het blijkt dat de meningen enigszins verdeeld zijn. De meeste steun is er voor proportioneel toezicht, waarbij de frequentie afhankelijk is van de bevindingen. Maar ook de andere opties, zoals jaarlijks of meerjaarlijks toezicht, zijn voor een deel van de ouders aantrekkelijk. Opvallend is dat een reactieve vorm van toezicht, namelijk alleen toezicht als er een klacht of melding is, door geen van de ouders wordt gekozen. De voorkeur gaat kennelijk toch uit naar een frequentie op basis van vooraf bepaalde afspraken (proactief).

Tabel 3.18 Gewenste frequentie van toezicht (abs. aantallen)

Frequentie	Aantal
Alleen als er een klacht of melding wordt gedaan	0
Alleen op een door ouders aan te geven moment	6
Alleen proportioneel (als het goed gaat, minder vaak, en omgekeerd)	12
Volgens vaste frequentie, maar minder vaak dan jaarlijks	6
Jaarlijks terugkerend	11
Anders	3
Geen antwoord	4
Niet van toepassing	9
Totaal	51

Vervolg intermezzo 9

We hebben geen behoefte aan toetsen. We kijken goed naar onze eigen en andermans kinderen. Dan zie je bijvoorbeeld dat onze kinderen op hetzelfde niveau spelen en functioneren als hun vriendjes. Zou dat niet zo zijn, dan lijdt de vriendschap eronder. [Respondent 35]

Bij taal en rekenen liggen de kinderen op schema wat hun leeftijd betreft. De jongste dochter loopt ongeveer een half jaar voor met rekenen en lezen. Door het gebruik van schoolmethoden die de leerstof in leerjaren verdelen en via methodegebonden toetsen, is duidelijk hoe ver de kinderen zijn. We hebben allerlei dle-toetsen in huis, maar die gebruiken we alleen als de kinderen daar zelf om vragen. [Respondent 42]

Intermezzo 10 Is er ooit sprake geweest van een stagnerende ontwikkeling

In de verdiepende interviews vroegen wij de ouders of er ooit sprake was geweest van een stagnerende ontwikkeling, bijvoorbeeld als gevolg van een beperking. Indien ja, is er hulp geboden? Zes van de twaalf ouders hebben deze vraag bevestigend beantwoord, tweemaal in verband met een ernstige meervoudige beperking, viermaal in verband met lichtere vormen zoals dyslexie. Op één geval na zijn de ouders tevreden met de hulp die hun geboden is. We citeren uit de betreffende interviewverslagen.

Een van de kinderen heeft misschien een vertraagde taalontwikkeling. We hebben er een logopedist naar laten kijken. Op dit moment is behandeling nog niet zinvol, maar we houden het wel in de gaten. Er is dyslexie in de familie. [Respondent 1]

D is begonnen op de vrije school, ziek geworden in groep 7, van school gegaan en vervolgens naar het speciaal onderwijs gegaan. Ook deze school was geen oplossing voor D. Ze ging gezond naar school, maar werd er steeds ziek, had last van allergieën, hooikoorts, ademnood, last van zware vermoeidheid. Ze is van school weggewerkt – ook daar – na kritiek op incompetente leerkrachten. Sinds kort is er een tekort aan vitamine B12 geconstateerd, veroorzaakt door de burn-out ten gevolge van het te kort schietende onderwijs. Zowel mijn zoon als ik blijken dit tekort ook te hebben. Het hele gezin heeft te lijden gehad van de kritiek op het onderwijs. R is bij 23 scholen voor basisonderwijs aangemeld, maar geen enkele school wilde haar aannemen. Dat speelde allemaal vóórdat zij totaal inklapte. Er is niet van tevoren gekozen voor thuisonderwijs, maar D kon nergens terecht. [Respondent 5]

Bij een inspectie kunnen heel verschillende werkwijzen worden gehanteerd, zoals het uitwisselen van documenten of huisbezoek. Wij legden de ouders een lijst met acht mogelijkheden voor (tabel 3.19). De voorkeur gaat overduidelijk uit naar toezicht op basis van een persoonlijk gesprek met de ouders: deze vorm is (onder voorwaarden) acceptabel voor praktisch alle ouders die kunnen instemmen met een of andere vorm van toezicht. Voor nog drie andere werkwijzen bij het toezicht geldt dat het aantal 'voorstanders' het aantal 'tegenstanders' overtreft. Dit zijn toezicht op basis van 'inzicht in lesmaterialen, schriften, e.d.', toezicht 'op basis van een 'vragenlijst' en op basis van 'huisbezoek'. De vier andere aangeboden werkwijzen zijn vaker niet acceptabel dan acceptabel. De grootste weerstand bestaat tegen toezicht op basis van afname van verplichte toetsen. Sommige ouders deden suggesties die niet expliciet in de lijst waren opgenomen: toezicht op basis van een portfolio (vijf maal voorgesteld), dan wel op basis van een door ouders schriftelijk opgesteld verslag (vier maal voorgesteld).

Tabel 3.19 Gewenste werkwijze bij toezicht (abs. aantallen; n = 51)

	Aanvaardbaarheid			
Via een …	Niet acceptabel	Acceptabel (al dan niet onder voorwaarden)	Geen antwoord	Niet van toepassing
a. Vragenlijst	8	33	1	9
b. Inzage in planningsdocumenten	22	17	3	9
c. Persoonlijk gesprek met ouders	2	39	1	9
d. Huisbezoek	19	21	2	9
e. Contact met kind	28	13	1	9
f. Inzage in lesmaterialen, schriften, e.d.	9	32	1	9
g. Verplichte toetsen	38	3	1	9
h. Navraag bij derden die uw situatie goed kennen	28	12	2	9
i. Anders	24	14	4	9

Vervolg intermezzo 10

Van stagnatie in de zin van een leerachterstand ten opzichte van medeleerlingen is nooit sprake geweest. Onze zoon heeft de basisschool versneld doorlopen, maar het daar niet naar zijn zin gehad. De school is tekort geschoten in het bieden van een uitdagende leeromgeving. Anders gezegd, de school heeft zijn ontwikkeling laten stagneren. Sinds hij thuisonderwijs krijgt, voelt hij zich weer veel gelukkiger. [Respondent 13]

Een van de kinderen is geboren met ernstige beperkingen (retardatie, autisme). We hebben haar tot haar twaalfde heel goed kunnen opvangen. Daarna is er een heel geleidelijke overgang naar schoolonderwijs geweest, te beginnen met enige dagopvang. [Respondent 18]

De oudste heeft problemen gehad met de motoriek. Uit medisch onderzoek bleek er sprake te zijn van een specifieke neurologisch ziektebeeld (ctx). Begeleiding door een kinderfysiotherapeut heeft ons verder geholpen. Het vormt geen bedreiging meer voor zijn verdere ontwikkeling. [Respondent 22]

Bij de jongens stagneerde het lezen aanvankelijk, maar door een andere methode te gaan gebruiken is dat probleem verholpen. [Respondent 37]

Intermezzo 11 Aanvaardbaarheid toezicht

In de verdiepende interviews vroegen wij ouders naar hun mening over de wenselijkheid of noodzakelijkheid van enige vorm van toezicht op het vervangende onderwijs. Uit de antwoorden blijkt dat de meningen weliswaar uiteenlopen, maar weinigen verklaren zich principieel tegen. Wel verbinden ouders de instelling van toezicht aan nadere voorwaarden, onder andere wat betreft de toezichthouder en de domeinen waarop toezicht gehouden wordt (niet op opvoeding, alleen op onderwijs, alleen op het kerncurriculum, etc.). We citeren uit de interviewverslagen.

Wij vinden toezicht feitelijk overbodig. Het Burgerlijk Wetboek legt ouders al de nodige verplichtingen op ten aanzien van de zorg voor hun kinderen. En als ouders zich daaraan zouden onttrekken, zijn er mogelijkheden beschikbaar om dat aan te pakken. Mocht er toch toezicht worden ingesteld, dan kan het alleen betrekking hebben op onderwijs, niet op opvoeding. [Respondent 13]

De laatste vraag over het eventuele toezicht handelde over de criteria die bij toezicht gehanteerd zouden kunnen worden. In onze vraag noemden we zes criteria die ouders hebben beoordeeld op aanvaardbaarheid (tabel 3.20). Voor alle genoemde criteria blijkt te gelden dat het merendeel van de ouders ze acceptabel vindt als toezichtcriteria. De verschillen in de instemming per criterium zijn overwegend klein. De grootste instemming bestaat er voor de mate waarin het onderwijs zich richt op de kernvakken rekenen en taal. Van de 51 ouders vinden er 34 dit toezichtcriterium, al dan niet onder voorwaarden, acceptabel. De instemming met het criterium 'voorbereiden op het verwerven van een plaats in de samenleving', het criterium dat de minste instemming geniet, is niet heel veel kleiner.

Tabel 3.20 Aanvaardbaarheid van toezichtcriteria (abs. aantallen; n = 51)

	Aanvaardbaarheid			
De mate waarin …	Niet acceptabel	Acceptabel (al dan niet onder voorwaarden)	Geen antwoord	Niet van toepassing
a. het onderwijs zich richt op de kernvakken rekenen en taal	6	34	2	9
b. het onderwijs zich richt op de zaak- en kunstvakken	10	29	3	9
c. het onderwijs zich richt op de ontwikkeling van de persoonlijkheid en de sociale competenties	9	30	3	9
d. het onderwijs een voorbereiding biedt op het verwerven van een plaats in de samenleving	12	26	4	9
e. het onderwijs grondrechten en culturele waarden respecteert	10	29	3	9
f . er sprake is van voortgang in leerresultaten	8	32	2	9

Vervolg intermezzo 11

Toezicht door de overheid wijzen we in principe af, omdat wij het voor ons persoonlijk als onnodig en storend ervaren. Maar omdat wij begrijpen dat de overheid verantwoordelijkheid draagt voor het welzijn van alle kinderen in het land, zouden we een bepaalde vorm van toezicht – in de vorm van ondersteuning – als aanvaardbaar kunnen beschouwen. [Respondent 25]

Zelf heb ik geen behoefte aan toezicht. Ik heb genoeg contacten en zelfinzicht om te weten dat we goed bezig zijn. Maar ik heb er op zich wel begrip voor als er een vorm van marginaal toezicht zou worden ingesteld. … Een belangrijke voorwaarde voor het instellen van toezicht vind ik wel dat thuisonderwijs een legale status krijgt, toegankelijk bovendien voor de ouders en kinderen, die dat willen, niet alleen voor ouders met een richtingbezwaar. Van belang vind ik ook dat de kerndoelen, die voor scholen een verplichte status hebben, voor ouders een facultatieve status krijgen. [Respondent 7]

Wij vinden inderdaad dat er een of andere vorm van toezicht zou moeten zijn. Maar het lijkt ons moeilijk om een passende vorm te ontwikkelen. In elk geval vertrouwen we het toezicht niet toe aan de Inspectie van het Onderwijs. Die is veel te veel gericht op onderwijs via school en mist respect voor flexibele aanpakken. [Respondent 17]

Voorop staat dat ouders die thuisonderwijs geven een bepaalde vorm van vrijheid moeten hebben: vrijheid van doelstellingenkeuze en vrijheid van werkwijze (inrichting van het onderwijs). Maar enige vorm van toezicht lijkt me toch nuttig. Het toezicht zou zich moeten beperken tot het kerncurriculum, het deel van het curriculum dat noodzakelijk is om maatschappelijk te slagen. De overheid zou erop toe kunnen zien dat ouders hun verantwoordelijkheid ten opzichte van dat kerncurriculum inderdaad nemen. [Respondent 18]

Wij hebben geen principiële problemen met toezicht. Toezicht zou wat ons betreft ook niet tot een andere aanpak leiden. Duidelijk moet wel zijn dat de primaire verantwoordelijkheid voor opvoeding en onderwijs bij de ouders moet blijven berusten. [Respondent 22]

Wij zijn voorstander van een of andere vorm toezicht om bepaalde misstanden zoals kinderarbeid te voorkomen. Toezicht zou marginaal moeten zijn, vooral bedoeld om vast te stellen of er aandacht is voor leren en ontwikkeling. [Respondent 35]

3.6 Belangrijkste knelpunten

Wij hebben ouders gevraagd of zij ook knelpunten ervaren bij de realisatie van het vervangende onderwijs. Indien dat zo was, hebben wij de drie belangrijkste knelpunten genoteerd. Het was een open vraag, zonder geprecodeerde antwoordalternatieven. Negentien van de 51 ouders (37 procent) ervaren naar hun zeggen géén knelpunten en hebben derhalve geen verdere meldingen gedaan. De wèl aangemelde knelpunten hebben we naar inhoud gesorteerd en gegroepeerd (tabel 3.21). We melden alleen knelpunten die vaker dan één keer zijn genoemd.

De knelpunten vertonen een grote verscheidenheid. Het meest genoemd zijn knelpunten op het financiële vlak. Omdat altijd een van de ouders thuis moet blijven, is het gezinsinkomen afhankelijk van de andere ouder. Er is dus sprake van gederfd inkomen. Daarnaast hebben ouders extra kosten voor materiaalaanschaf en soms ook voor inschakeling van privé-leraren. Ook worden met een zekere regelmaat knelpunten gemeld die te maken hebben met de onzekere rechtssituatie (knelpunt b), met de passieve opstelling van de overheid (knelpunt c) of met maatschappelijke isolatie of onbegrip bij instanties als de Raad voor de Kinderbescherming (knelpunt d).

Vervolg intermezzo 11

We vinden de huidige situatie bizar. Thuisonderwijs zou legaal moeten worden en daar hoort dan vervolgens ook bij dat er een vorm van toezicht is. Onze voorkeur gaat uit naar toezicht waarbij alleen vrijblijvende adviezen worden gegeven. [Respondent 42]

Intermezzo 12 Wie zou toezicht moeten houden?

In de verdiepende interviews vroegen we ouders wie of welke instantie het toezicht op het vervangende onderwijs zou moeten uitvoeren, gesteld dat er inderdaad toezicht ingesteld zou worden. Voor ouders is het niet zo zeer de vraag welke instantie het toezicht zou moeten uitoefenen. Zij vinden de aanwezigheid van specifieke expertise veel belangrijker. We citeren uit de interviewverslagen.

Toezicht op vervangend onderwijs zou kunnen. Dit moet wel gedaan worden door iemand die ervaring heeft met thuisonderwijs. Van belang is niet in een keurslijf gedwongen te worden. Bij de vereniging voor thuisonderwijs zijn genoeg deskundige mensen die toezicht zouden kunnen houden. Met instanties hebben we slechte ervaringen. [Respondent 5]

In elk geval vertrouwen we het toezicht niet toe aan de Inspectie van het Onderwijs. Die is veel te veel gericht op onderwijs via school en mist respect voor flexibele aanpakken. Misschien is het mogelijk dat universitair opgeleide pedagogen toezicht uitoefenen. [R17]

Het moet dan wel iemand zijn die verstand heeft van onderwijs thuis. Iemand van de onderwijsinspectie of een leerplichtambtenaar zou daarvoor opgeleid kunnen worden, maar niet de Raad voor de Kinderbescherming. [Respondent 19]

Ik ben voor toezicht met een begeleidende functie door iemand die kennis heeft van het thuisonderwijs, liefst een ervaringsdeskundige met relevante achtergrond. Zo'n toezichthouder moet dan bijvoorbeeld weten dat niet iedereen op z'n zesde leert lezen, maar dat het ook een paar jaar eerder of later kan gebeuren. [Respondent 37]

Als toezichthouder vinden we eigenlijk alleen de onderwijsinspectie acceptabel. Daar zit tenminste enige kennis van onderwijs. Maar misschien zouden sommige leerplichtambtenaren ook wel kunnen adviseren. [Respondent 42]

Tabel 3.21 Overzicht van knelpunten die ouders ervaren (abs. aantallen; n = 51)

Knelpunten	Aantal
a. Problemen op het financiële vlak (gederfd inkomen, aanschaf van educatieve materialen, inschakeling van privé-leraren, kinderbijslag die vervalt omdat het kind niet naar school gaat)	12
b. Onzekere rechtssituatie die de continuïteit van het vervangende onderwijs bedreigt (de ontheffing heeft een maximale duur van een jaar, procedurele problemen bij de afdeling leerplicht, bemoeienis van Justitie)	8
c. Passieve opstelling van de overheid (er is geen voorlichting, er is geen expertisecentrum, er is geen financiële tegemoetkoming)	7
d. Vooroordelen in de buurt, in de familie of bij instanties als de Raad voor de Kinderbescherming (gezinnen kunnen zich hierdoor enigszins geïsoleerd of bedreigd voelen)	7
e. Geringe schaalgrootte (grote afstanden bemoeilijken het onderlinge contact tussen thuisonderwijzers, de particuliere school waarmee wordt samengewerkt ligt op grote afstand)	4
f. Aanschaf educatieve materialen (ze zijn duur, uitgevers willen niet aan ouders leveren of leveren in standaardsets van vijf stuks, over materiaal uit het buitenland moet invoerrecht worden betaald)	4
g. Problemen met de Leerplichtwet (de wet erkent geen flexischooling, onderbreking van vervangend onderwijs door een tijdelijke plaatsing op school is onmogelijk)	4
h. Het is moeilijk om sommige vakken op vo-niveau te geven (het vereist inschakeling van deskundigheid van buiten het gezin en dat is duur)	2
i. Scholen zijn niet bereid tot samenwerking (uitwisseling van materialen of toetsen, lessen die als gast kunnen worden bijgewoond)	2

Wij hebben ouders ook gevraagd naar oplossingen voor de aangegeven knelpunten. De vraag was: 'Kunt u per knelpunt aangeven welke oplossing u wenselijk acht en welke hulp u daarbij nodig hebt, en van wie?' De ouders hebben veel oplossingen aangedragen en sommige oplossingen zijn heel vaak naar voren gebracht (tabel 3.22). Er is een duidelijke correspondentie tussen de knelpunten en de oplossingen. Worden financiële knelpunten het vaakst genoemd, voor de oplossingen geldt hetzelfde. Veel ouders hebben behoefte aan financiële ondersteuning, soms heel bescheiden zoals een kortingskaart voor thuisonderwijzers, soms verdergaand in de vorm van belastingaftrek of subsidiëring. Ook een grotere rechtszekerheid (oplossing b) en een betere

Intermezzo 13 Vormgeving van toezicht

In de verdiepende interviews vroegen wij de ouders naar hun ideeën ten aanzien van de vormgeving van het toezicht op vervangend onderwijs. Suggesties die gedaan worden, zijn onder andere: ouders kunnen inzage geven in leerboeken, werkschriften en dergelijke, ouders zouden een verslag kunnen overleggen, eventueel ook een planningsdocument, toezicht zou proportioneel moeten zijn, toezicht zou ruimte moeten bieden aan individualiteit van het kind, toezichthouder brengt alleen advies uit. Wij citeren uit de interviewverslagen.

Maar áls er toezicht komt, zullen we ons er gewoon aan onderwerpen. We hebben van alles in huis om de inspecteur te laten zien hoe we werken en wat de resultaten van de kinderen zijn. [Respondent 1]

Het zou een vorm kunnen zijn zoals die nu in Vlaanderen is ontwikkeld. Onderwijsinspecteurs, die overigens goed bekend zijn met thuisonderwijs, bezoeken de betrokken gezinnen eens per jaar. Ouders leggen uit wat planning is ten aanzien van een leerjaar, vertellen hoe de werkwijze is en geven inzage in gebruikte materialen en producten van de kinderen van voorgaande jaar. [Respondent 7]

Toezicht zou proportioneel moeten zijn (minder vaak als het goed gaat). Wellicht kan een vorm van zelfrapportage in de procedure een rol spelen; bijvoorbeeld alleen een gesprek als de zelfrapportage vragen oproept. In feite functioneert het toezicht op scholen ook ongeveer zo. [Respondent 13]

Misschien is het mogelijk dat universitair opgeleide pedagogen toezicht uitoefenen. Ouders zouden eens in de zoveel jaar een verslag kunnen opmaken en dat met twee welwillende pedagogen kunnen doorspreken. Geschikte momenten zouden kunnen zijn als het kind acht, respectievelijk 11 jaar wordt. [Respondent 17]

Er hoort bovendien een traject bij van mogelijke acties: eerst advisering, dan zo nodig een waarschuwing, dan misschien nog zwaardere consequenties. Zo gaat dat met scholen ook. [Respondent 19]

Toezicht moet ook respect hebben voor verschillen in ontwikkelingstempo. Het tempo van het 'gemiddelde' kind mag niet het tempo worden dat de inspectie aan iedereen oplegt. [Respondent 22]

voorlichting (oplossing c) worden door veel ouders als een wenselijke oplossing voor hun problemen naar voren geschoven. Problemen die ouders hebben met de aanschaf van leermaterialen, vragen nog weer om andere oplossingen: een betere serviceverlening door educatieve uitgeverijen en de oprichting van een of meer expertisecentra. Dergelijke centra zouden naar ouders toe ook als vraagbaak kunnen functioneren en onderlinge contacten tussen ouders en tussen kinderen kunnen bevorderen. Het is opvallend dat ouders bij veel oplossingen in de richting van de overheid kijken. In de ogen van ouders zou de overheid op meerdere punten actie moeten ondernemen.

Tabel 3.22 Overzicht van oplossingen die ouders hebben genoemd (abs. aantallen; n = 51)

Oplossingen	Aantal
a. Financiële ondersteuning (subsidiëring, belastingaftrek, tegemoetkoming in de kosten van aanschaf leermateriaal, afschaffen invoerrechten voor leermaterialen, kortingskaart voor thuisonderwijzers, óók kinderbijslag voor thuis onderwezen kinderen van 16 jaar en ouder)	19
b. Grotere rechtszekerheid (afschaffen van het jaarlijks moeten hermelden aan B&W, landelijke standaardisatie van de werkwijze bij de leerplicht, erkenning van inrichtingsbezwaren als grond voor vrijstelling, wettelijke erkenning van flexischooling)	14
c. Betere voorlichting (aanpassing van de OCW-gidsen voor ouders en verzorgers, aparte voorlichting over thuisonderwijs, attitudeverandering bij overheden, scholen, en dergelijke)	11
d. Betere serviceverlening door educatieve uitgeverijen (rechtstreeks kunnen bestellen, ook kleinere hoeveelheden)	6
e. Oprichting van een expertisecentrum (informatieloket voor ouders, bevordering contacten tussen ouders, materialenleverantie)	5
f. Betere samenwerking met scholen (bijwonen van lessen als gast, materialen inzien/lenen)	2
g. Intensievere contacten tussen ouders (meer groepsuitjes, speelmogelijkheden voor kinderen, materialenruil, organisatie meer duurzame leeractiviteiten zoals cursussen	2
h. Meer onderzoek (door toezichthoudende instantie om andere 'bemoeizuchtigen' buiten de deur te houden)	2

Vervolg intermezzo 13

Het toezicht zou rekening moeten houden met specifieke kenmerken van thuisonderwijs en het zou de persoonlijke levenssfeer moeten respecteren. Ouders zouden eens per jaar aan een ervaren onderwijsinspecteur kunnen rapporteren over de inrichting en resultaten van het onderwijs en over de wijze waarop de sociale ontwikkeling aandacht krijgt. Onze voorkeur gaat uit naar een schriftelijke rapportage. Huisbezoek achten we niet nodig. [Respondent 37]

Ouders zouden een inspanningsverplichting moeten krijgen, geen resultaatverplichting. Het moet geen toezicht zijn op een schoolse wijze. Je zou een plan kunnen opstellen over wat je de komende jaren met je kind van plan bent. De aanpak en de inhoud van je onderwijs moeten wel worden vrijgelaten. Na een jaar zou je kunnen rapporteren over wat je wel en niet uiteindelijk hebt gedaan en bereikt. De toezichthouder zou je aan de hand van deze documenten – gevraagd of ongevraagd – een begeleidingsadvies kunnen geven. [Respondent 37]

Onze voorkeur gaat uit naar toezicht waarbij alleen vrijblijvende adviezen worden gegeven. We hebben bezwaren tegen het afnemen van toetsen door een inspecteur. Wel vinden we het goed om bijvoorbeeld eens per jaar een portfolio voor te leggen om te laten zien wat de kinderen het afgelopen jaar hebben gedaan. [Respondent 42]

4 Conclusies en discussie

4.1 Conclusies

Wij structureren de conclusies aan de hand van de vijf hoofdonderzoeksvragen (par. 1.4). De conclusies hebben betrekking op een telefonische bevraging bij 51 ouders (met 86 kinderen die in 2006-2007 een leerplichtontheffing hadden) en verdiepende interviews bij 12 ouders die eerder al aan het telefonische interview hebben meegewerkt. Uit onze gegevens valt af te leiden dat twee op de drie kinderen de basisschoolleeftijd heeft. De gemiddelde leeftijd bedraagt ongeveer negen jaar. De gemiddelde duur van de leerplichtontheffing is vier jaar en twee maanden. De meeste kinderen zijn van begin af aan van de leerplicht vrijgesteld geweest. Er zijn ook kinderen die eerst een aantal jaren schoolonderwijs hebben gehad.

Onderzoeksvraag 1. Ontvangen alle leerplichtigen die op grond van artikel 5 onder b zijn vrijgesteld een vorm van onderwijs? Zo ja, welke vorm (particulier onderwijs, thuisonderwijs, een mengvorm, anders)?
Of alle vrijgestelde leerplichtigen een vorm van onderwijs krijgen, hebben wij niet kunnen vaststellen. In ons onderzoek hebben wij informatie verkregen over 86 van de 235 kinderen die in schooljaar 2006-2007 vrijgesteld zijn geweest. Praktisch alle bereikte kinderen hebben een vorm van thuisonderwijs gekregen. In vier gevallen was de vorm een andere, respectievelijk onderwijs op een particuliere school (tweemaal), een vorm van flexischooling en een combinatie van leren thuis en op de werkplek. De conclusie is derhalve dat ouders in alle onderzochte gevallen voor vervangend onderwijs hebben zorggedragen.

Onderzoeksvraag 2. Wat houdt het onderwijs in en waarop is het gericht?
Zoals gezegd, het vervangende onderwijs heeft in nagenoeg alle gevallen de vorm van thuisonderwijs. Vier op de vijf ouders hebben kennis genomen van de kerndoelen

voor het basisonderwijs, dan wel voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs. De mate waarin ouders de kerndoelen richtinggevend achten voor het onderwijs verschilt. Twee op de vijf houdt er in belangrijke mate rekening mee. De in de kerndoelen genoemde leerdomeinen komen volgens bijna alle ouders aan de orde. Dit geldt voor de kernvakken Nederlandse taal en rekenen/wiskunde, en ook voor de zaak- en kunstvakken en – voor zover het voortgezet onderwijs betreft – het onderwijs in vreemde talen. Uit de interviews blijkt dat ouders naast de kerndoelen vaak nog andere doelen nastreven. Deze doelen betreffen deels de persoonlijkheidsontwikkeling en de houding tegenover leren, deels onderwijs in de achtergronden van de eigen levensovertuiging, waaronder catechese en kerkgeschiedenis. Het bevorderen van sociale competenties is bij praktisch alle ouders een belangrijke doelstelling. Ook een kennismaking met de pluriformiteit van de Nederlandse samenleving en burgerschap vinden veel ouders belangrijk.

Twee op de vijf ouders geven aan het thuisonderwijs te willen doorzetten, zolang het kind het wil of zolang zij zich daartoe competent achten. Ouders voorzien geen problemen ten aanzien van de overgang naar schoolonderwijs, dan wel naar beroeps- of hoger onderwijs. Deze laatste onderwijsvormen zijn toegankelijk via staatsexamens of toelatingsexamens. Eén op de vier ouders heeft ervaring met oudere kinderen die thuisonderwijs hebben gehad en die maatschappelijk al ergens een plaats hebben verworven. Genoemd zijn: beroepsopleiding, kunstsector, administratieve sector en uitzendwerk.

Onderzoeksvraag 3. Hoe wordt het onderwijs vormgegeven?

De inrichting van het thuisonderwijs is vanwege de grote variatie niet eenvoudig te karakteriseren. Eén op de vier ouders volgt een aanpak die enigszins in de buurt blijft bij de aanpak van schoolonderwijs. Deze ouders gebruiken schoolmethoden en hanteren leerstofplanningen en werkroosters, maar wel met een zekere flexibiliteit. De andere ouders wijken sterker af van schoolonderwijs. Zij werken aan de hand van projecten, zij kiezen voor een 'unschooling' benadering (waarbij het kind het onderwijs bepaalt of meebepaalt) of zij karakteriseren hun aanpak als eclectisch. Eclectisch betekent vaak dat de inrichting van het thuisonderwijs per domein verschilt. Uit de in-

terviews blijkt bijvoorbeeld dat veel ouders voor lezen/spellen en rekenen gebruik maken van een of meer schoolmethoden, maar zonder deze nauwgezet te volgen. Uit de interviews hebben wij de indruk dat ouders voor rekenen vaker van een methode gebruik maken dan voor lezen/spellen. Binnen het laatste domein lijkt de aanpak meer leerlinggestuurd te zijn.

Naast schoolmethoden gebruiken ouders nog heel veel andere bronnen of leermaterialen. Veel genoemde materialen of activiteiten zijn: huis-, keuken- en tuinmaterialen, bibliotheekbezoek, excursies, kinderboeken, educatieve materialen uit winkels en internet. Twee op de drie ouders laat materialen uit het buitenland komen. Naast de meer zuivere leeractiviteiten organiseren ouders nog allerlei andere ontwikkelingskansen voor hun kinderen. Vier op de vijf kinderen volgen buitenshuis kunstlessen (muziek, dans, enzovoort) en bijna evenveel kinderen zijn lid van een sportclub of van scouting. Praktisch alle ouders geven daarnaast ook nog aan dat zij leer- en speelcontacten met andere kinderen organiseren.

Bijna alle ouders blijken een dagritme te hanteren, waarin is vastgelegd wanneer welke onderwijsleeractiviteiten plaatsvinden. Een flexibele dagindeling komt iets vaker voor dan een min of meer vaste dagindeling. Ouders vinden het een lastige vraag om aan te geven hoeveel uren per dag het kind met ontwikkeling en leren bezig is. Om de vraag te concretiseren hebben we onderscheid gemaakt tussen het *formele of geplande* leren en het *informele of ongeplande* leren. Het gemiddelde aantal wekelijkse uren voor het formele leren bedraagt 15, voor het informele leren 42. Ongeveer een kwart van de ouders besteed aan formeel leren weinig tijd, vijf uur of minder per week.

Alle ouders besteden aandacht aan de vorderingen van het kind. Bijna altijd gebeurt dat spelenderwijs tijdens het leren of werken. Doordat ouders veelal één-op-één werken met het kind, is er in hun ogen geen noodzaak om regelmatig toetsen af te nemen. Gesprekjes en observaties bieden een voldoende basis om te beoordelen of er van beheersing sprake is. Ook zonder toetsen slagen ouders erin de vorderingen van het kind te vergelijken met die van leeftijdgenoten. Ouders die schoolmethoden gebruiken, treffen daarin een verdeling van de leerstof over leerjaren aan. Daarnaast vergelijken

zij langs informele weg de kennis en vaardigheden van het eigen kind met die van speelkameraadjes.

Veertien van de 51 ouders geven aan dat zij nu of in het verleden geconfronteerd zijn met een stagnerende ontwikkeling. In zeven gevallen betreft het een stagnatie in de periode dat het kind een school bezocht. In vier andere gevallen gaat het om een tijdelijke vertraging bij lezen of rekenen. In de resterende drie gevallen is sprake van een kind met een ernstige beperking. In alle gevallen geven de ouders aan dat er via aanpassingen in het onderwijs een oplossing gevonden is.

Veel ouders laten zich bij het thuisonderwijs bijstaan door derden. Een kleine helft van de ouders geeft aan hulp of begeleiding van leraren te hebben of te hebben gehad. Hulp of begeleiding van vakdeskundigen (bijvoorbeeld muziekleraren) komt in meer dan de helft van de gevallen voor. Andere thuisonderwijzers en familie, vrienden en kennissen worden eveneens door meer dan de helft van de ouders ingeschakeld. Contacten verlopen gevarieerd. Ouders noemen persoonlijke contacten via individuele afspraken, groepsbijeenkomsten en internet. Ook via discussielijsten op internet vinden uitwisselingen plaats. Regelmatig verwijzen ouders daarnaast nog naar Engelse of Amerikaanse literatuur. In deze landen is met thuisonderwijs inmiddels ruime ervaring opgedaan.

Onderzoeksvraag 4. Hoe denken ouders over toezicht?
Het merendeel van de ouders vindt toezicht in een of andere vorm aanvaardbaar. De voorkeur gaat duidelijk uit naar een vorm waarin de toezichthouder alleen gerechtigd is tot het uitbrengen van onverplichtende adviezen. Ongeveer één op de vier ouders heeft geen bezwaar tegen een meer strikte vorm van toezicht, waarbij de toezichthouder een controlerende functie heeft. Tegen een toezichthouder die sancties kan opleggen, hebben alle ouders bezwaar. Ouders vertrouwen het toezicht het liefst toe aan de Inspectie van het Onderwijs. Een belangrijke conditie is evenwel dat de inspecteur over expertise beschikt ten aanzien van thuisonderwijs. Bovendien zou het toezichtkader voldoende toegesneden moeten zijn op de diversiteit van thuisonderwijs. Toe-

zicht door leerplichtambtenaren of door de Raad voor de Kinderbescherming is voor het merendeel van de ouders onaanvaardbaar.

Wat betreft de frequentie van toezicht lopen de meningen uiteen. De meeste ouders kiezen voor toezicht op proportionele basis: als het goed gaat wat minder vaak, en omgekeerd. Wat betreft de werkwijze gaat de voorkeur van ouders overduidelijk uit naar toezicht op basis van een persoonlijk gesprek. Deze vorm is voor bijna alle ouders aanvaardbaar. Veel ouders zijn daarnaast ook bereid een vragenlijst in te vullen of inzage te geven in lesmaterialen, schriften en dergelijke. Verplichte toetsafnamen om de vorderingen vast te stellen, zijn voor praktisch alle ouders onaanvaardbaar. Wat betreft de toezichtcriteria brengen ouders weinig restricties aan. Voor de meesten mag het toezicht zowel de vormgeving als de opbrengsten van het onderwijs omvatten, inclusief de ontwikkeling van sociale competenties en het respect voor grondrechten en culturele waarden.

Onderzoeksvraag 5. Wat zijn de belangrijkste knelpunten die ouders ervaren (bijv. bij de doelenkeuze, de vormgeving van het onderwijs, financiële problemen)?Hoe lost men deze op en welke hulp heeft men hierbij nodig?
Van de 51 ouders geven er veertien aan geen noemenswaardige knelpunten te ervaren. De andere 37 ouders melden een grote variëteit aan moeilijkheden of kwesties die zij als onrechtvaardig ervaren. Het meest genoemd – door ongeveer een kwart van de ouders – zijn knelpunten op het financiële vlak: derving van inkomen en het ontbreken van pensioenopbouw omdat een van de ouders niet kan werken, extra kosten die met het vervangende onderwijs gemoeid zijn (zoals aanschaf van leermaterialen en inschakeling van privé-leraren) en het verval van de kinderbijslag zodra het kind ouder is dan 16 jaar. Ook de onzekere rechtssituatie wordt regelmatig genoemd. Het richtingbezwaar moet elk jaar opnieuw worden gemeld, leerplichtambtenaren kennen de wet niet en landelijk gezien is er geen vaste lijn omdat beslissingen op het niveau van de gemeentelijke afdelingen Leerplicht worden genomen. Andere vaker genoemde problemen zijn dat de overheid geen voorlichting biedt over de mogelijkheid kennisgeving te doen van een richtingbezwaar, het ontbreken van een expertise- en coördinatiecentrum en bestaande vooroordelen bij instanties, scholen en burgers. Een

probleem is soms ook dat educatieve uitgeverijen niet, of niet graag leveren aan ouders.

Voor zover de aangemelde problemen door henzelf opgelost kunnen worden, slagen ouders erin een oplossing te vinden. Privé-leraren worden in de privé-sfeer gezocht, educatieve materialen worden in het buitenland gekocht, in bibliotheken geleend, onderling geruild, of, incidenteel, door een school beschikbaar gesteld. Via internet, bijeenkomsten en buitenlandse literatuur vinden ouders antwoord op de pedagogische en didactische vragen die ze hebben. Oplossingen voor andere problemen onttrekken zich aan hun invloed. Financiële ondersteuning en een grotere rechtszekerheid zijn kwesties waarbij volgens ouders de landelijke overheid het voortouw zou moeten nemen. Ook suggereren ouders dat de voorlichting over de leerplichtwet verbeterd moet worden.

4.2 Discussie

Nu we bijna aan het eind van de verslaglegging zijn gekomen, willen we proberen de onderzoeksuitkomsten in een wijder perspectief te plaatsen. We besteden aandacht aan drie kwesties.

Over de (on)zuiverheid van de onderzoeksuitkomsten
Het kan de lezer opgevallen zijn dat wij in het voorafgaande hoofdstuk cijfermatige uitkomsten hebben gepresenteerd zonder betrouwbaarheidsgrenzen. De reden daarvoor is dat zulke grenzen in dit geval niet goed te berekenen zijn. Dit komt omdat er geen zekerheid is omtrent het representatieve karakter van onze steekproef. Ouders die wij niet hebben bereikt, zouden kunnen afwijken van de wel bereikte ouders. Dat leidt onherroepelijk tot onzuiverheid als er een verband is tussen de redenen voor het niet-bereikt-zijn en de hier gerapporteerde variabelen. Wat zijn eigenlijk de redenen voor niet-deelname? We onderscheiden twee hoofdredenen. De eerste hoofdreden is dat er in de keten tussen de gemeentelijke afdelingen Leerplicht en de ouders sprake is geweest van selectiviteit. De kans hierop achten wij evenwel erg klein. Wij hebben van leerplichtambtenaren een grote mate van medewerking gekregen. Voor zover zij

de ouders niet hebben bereikt, gaat het om incomplete administraties, verhuisgevallen en dergelijke. Dergelijke redenen staan waarschijnlijk los van het vervangende onderwijs dat ouders verzorgen. De tweede hoofdreden is dat er in de keten van de ouders naar ons toe selectiviteit is opgetreden. De kans hierop is moeilijk in te schatten, maar waarschijnlijk niet verwaarloosbaar klein. We onderscheiden drie redenen waarom ouders ons in de wervingsbrief vervatte verzoek naast zich neer hebben kunnen leggen. De eerste is dat ouders deelname niet belangrijk genoeg hebben gevonden of er geen prioriteit aan hebben willen geven ('geen zin', 'te druk', en dergelijke). De tweede is dat ouders wantrouwend zijn naar ons of onze opdrachtgever (de bedoelingen van het onderzoek zijn 'onduidelijk' of onzuiver', of ze zijn 'niet in ons belang'). De derde reden is dat ouders zich onzeker kunnen voelen over het vervangende onderwijs of er niet graag mee naar buiten treden. Van deze drie redenen staat misschien alleen de derde reden niet helemaal los van de aard van het vervangende onderwijs. Bij hoeveel ouders die derde reden aan de orde is geweest, is niet te zeggen. Wel weten we uit informele contacten met ouders, dat de beide andere redenen (geen prioriteit, wantrouwen) inderdaad een rol hebben gespeeld.

Wat is de conclusie na bovenstaande overwegingen? Het is niet zeker dat de gerapporteerde onderzoeksuitkomsten representatief zijn voor de populatie van alle ouders met een richtingbezwaar. De kans dat we er ver naast zitten, is ons inziens klein maar niet verwaarloosbaar.

Adviserend of controlerend toezicht?

Ongeveer 30 procent van de ouders heeft laten weten toezicht in een controlerende rol aanvaardbaar te achten. De aanvaardbaarheid van toezicht in een adviserende rol is beduidend groter, namelijk ongeveer 80 procent[6]. Dat is een aanmerkelijk verschil. Waardoor zou dat veroorzaakt kunnen worden, anders gezegd, wat maakt controleren zo veel minder aanvaardbaar dan adviseren? We hebben deze vraag niet expliciet aan ouders voorgelegd, maar in de verdiepende interviews hebben wij wel aanwijzingen

[6] Deze schatting baseren we op tabel 3.16, onder de aanname dat ouders die toezicht in een controlerende rol aanvaardbaar achten, ook een lichtere vorm van toezicht acceptabel achten.

verkregen. Het gaat ons inziens vooral om zeggenschap over een drietal elementen: het tijdstip, het onderwerp en de opvolging. Ouders kiezen graag zelf het moment van advisering, ze formuleren graag zelf het onderwerp van hun adviesvraag en ze beslissen graag zelf of ze een uitgebracht advies tot uitvoering brengen of niet. Deze voorkeuren steken af bij wat onder controlerend toezicht wordt verstaan, zoals dat wordt uitgeoefend door de Inspectie van het Onderwijs. De Inspectie hanteert een eigen planning voor wanneer er een inspectie zal plaatsvinden en de werkwijze is op voorhand vastgelegd in een toezichtskader. Het toezichtskader bevat ook een uitwerking van de eisen van deugdelijkheid en andere aspecten van kwaliteit. Ook ten aanzien van de doorwerking is de positionering van de Inspectie van het Onderwijs weinig vrijblijvend. Indien de Inspectie van oordeel is dat de kwaliteit van het onderwijs ernstig tekortschiet, informeert zij zowel het bestuur van de school als de minister. De Inspectie doet bovendien voorstellen over te treffen maatregelen. We constateren dus dat de werkwijze van de Inspectie ten aanzien van schoolonderwijs onvoldoende tegemoet komt aan de werkwijze die ouders ten aanzien van thuisonderwijs graag zouden zien. De functies die ouders aan toezicht wensen toe te kennen, lijken beter te kunnen worden vervuld door een expertisecentrum dat zich uitsluitend toelegt op de bevordering van de kwaliteit van thuisonderwijs.

Uiteindelijk is het natuurlijk de overheid die de beslissing neemt over een eventuele toezichtregeling. Veel zal afhangen van het gehanteerde ambitieniveau. Wil de overheid alleen *bevorderen* of ook *waarborgen* dat elk kind goed onderwijs krijgt? In het eerste geval volstaat een systeem van steekproefsgewijze en periodieke 'monitoring'. In het tweede geval lijkt een toezichtregeling het aangewezen middel, al zal ook dan een 100-procent waarborg moeilijk te realiseren zijn.

Ondersteuning van de ouders

In het onderzoek is gevraagd naar de belangrijkste knelpunten die ouders ervaren en naar de hulp die ouders bij de oplossing ervan wensen. In dit verband doen wij drie suggesties. Het zijn suggesties die niet alleen belangrijke knelpunten voor ouders zouden wegnemen, maar die ook een positief effect kunnen hebben op de kwaliteit van het vervangende onderwijs. De eerste is dat ouders financieel ondersteund zouden

kunnen worden. Schoolonderwijs is voor ouders – afgezien van het niet verplichte schoolgeld – gratis, vervangend onderwijs is dat niet. Leermiddelen, lidmaatschappen, cursussen en excursies kosten geld. Dat brengt ouders met een richtingbezwaar in een nadelige positie, een positie die soms aanwijsbare negatieve gevolgen heeft voor het vervangende onderwijs. De tweede kwestie is dat ouders behoefte hebben aan een betere toegang tot expertise. Expertise over onderwijs is over veel plaatsen verspreid, waaronder scholen en leraren, educatieve uitgeverijen en adviesbureaus van uiteenlopende aard. Het is de moeite waard om te onderzoeken of deze expertise gebundeld zou kunnen worden, en ook of er niet een verdere kennisontwikkeling nodig is, toegespitst op de bijzondere omstandigheden van het vervangende onderwijs, i.c. thuisonderwijs. De derde kwestie is dat er voorlichting komt over de mogelijkheid kennisgeving te doen van een richtingbezwaar. In de voorlichting zou aandacht besteed moeten worden aan de mogelijkheden en onmogelijkheden van vervangend onderwijs. Die voorlichting kan ertoe leiden dat ouders een betere afweging kunnen maken. Maar die voorlichting kan mede de maatschappelijke isolatie verminderen. Dat heeft misschien niet een rechtstreeks effect op de kwaliteit van het vervangende onderwijs. Maar het draagt er wel aan bij dat ouders met een richtingbezwaar door buren, kennissen en scholen met minder argwaan worden bekeken en dat ouders een grotere bereidheid tot samenwerking ontmoeten.

Literatuur

Andersson Elffers Felix (2006). *Toezicht op thuisonderwijs*. Utrecht: Andersson Elffers Felix.

Basham, P., Merrifield, J., & Hepburn, C. R. (2007). *Home schooling: From the extreme to the mainstream* (2nd edition). Vancouver: The Fraser Institute. [http://www.fraserinstitute.org/commerce.web/product_files/Homeschooling2.pdf]

Blok, H. (2002). De effectiviteit van thuisonderwijs: een overzicht van onderzoeksresultaten. *Nederlands Tijdschrift voor Onderwijsrecht en Onderwijsbeleid, 14*, 151-163.

Bloom, B. (1984). The 2 sigma problem: The search for methods of group instruction as effective as one-to-one tutoring. *Educational Researcher, 13*, 4-16.

Cohen, P., Kulik, J., & Kulik, C. (1982). Educational outcomes of tutoring; A meta-analysis of findings. *American Educational Research Journal, 19*, 237-248.

Glass, G., Cahen, L., Smith, M., & Filby, N. (1982). *School class size*. Beverly Hills, CA: Sage.

Medlin, R. G. (2000). Home schooling and the question of socialization. *Peabody Journal of Education, 75*(1&2), 107-123.

Meighan, R. (1995). Home-based education effectiveness research and some of its implications. *Educational Review, 47*, 275-287.

Ray, B. D. (1999). *Home schooling on the threshold*. Salem, OR: National Home Education Research Institute.

Ray, B. D. (2003). *Homeschooling grows up*. Salem, OR: National Home Education Research Institute.

Rudner, L. M. (1999). Scholastic achievement and demographic characteristics of home school students in 1998. *Education Policy Analysis Archives, 7*(8). [http://epaa.asu.edu/epaa]

Sperling, J. (2008, september). Vrijstelling van de schoolplicht wegens richtingbezwaren: een rechtspraakoverzicht. *School en Wet*, 11-15.

Thomas, A. & Pattison, H. (2007). *How children learn at home*. London/New York: Continuum International Publishing Group.

Tipton, M. (1990). *An analysis of home-schooled children's Comprehensive Test of Basic Skills Results and demographic characteristics of their families* (Master's thesis). Antioch University. [ED336208]

US Department of Education (2005). *The condition of education 2005* (NCES 2005-094). US Department of Education, National Center for Education Statistics. [http://nces.ed.gov/fastfacts/display.asp?id=91]

BIJLAGEN

Bijlage 1

Overzicht van gemeenten (alfabetisch geordend) met een of meer kinderen die van schoolonderwijs zijn vrijgesteld vanwege een richtingbezwaar; de getallen duiden het aantal vrijgestelde kinderen aan; peiljaar 2006-2007. Het totale aantal bedraagt 235 kinderen. Bron: CFI.

Aalburg	1	Midden-Drenthe	1
Alkmaar	1	Mill en Sint Hubert	1
Amersfoort	2	Nieuw-Lekkerland	1
Amsterdam	14	Nijmegen	1
Apeldoorn	1	Noordoostpolder	6
Arnhem	2	Ooststellingwerf	1
Asten	5	Oss	1
Bellingwedde	4	Ouder-Amstel	1
Bolsward	1	Pijnacker-Nootdorp	2
Borger-Odoorn	7	Purmerend	2
Boxmeer	2	Putten	1
Bronckhorst	7	Rijswijk	1
Culemborg	1	Rotterdam	3
De Bilt	1	Schiedam	1
Deventer	2	Schouwen-Duiveland	1
Dongen	1	's-Gravenhage	3
Edam-Volendam	3	Sint Anthonis	1
Ede	3	Sluis	3
Eemsmond	3	Steenbergen	14
Eindhoven	5	Steenwijkerland	3
Emmen	12	Tilburg	6

Enschede	4	Tubbergen	1
Ermelo	1	Uitgeest	1
Ferwerderadiel	1	Uithoorn	2
Franekeradeel	1	Urk	6
Giessenlanden	1	Utrecht	3
Goirle	3	Utrechtse Heuvelrug	2
Grave	1	Valkenswaard	14
Groningen	3	Vlissingen	2
Heerde	3	Vught	3
Heiloo	2	Waalre	3
Heusden	1	Waalwijk	4
Horst aan de Maas	2	Westerveld	1
Houten	1	Woudrichem	3
Kampen	2	Zaanstad	2
Laren	3	Zaltbommel	4
Leidschendam-Voorburg	1	Zeist	2
Lelystad	1	Zoetermeer	2
Liesveld	1	Zutphen	14
Loenen	2		

Bijlage 2

Verslag van het verdiepende interview
(Vragen cursief)

Respondent (nr, naam)	R17
Richtingbezwaar	Luthers
Kinderen (lft + aantal jaren thuisonderwijs)	J, nu 14 jaar, thuisonderwijs vanaf het begin tot de start van het voortgezet onderwijs
Datum interview	16-09-08
Interviewer	Henk/Brigit
Verslag door:	Henk

2a/2b
In het telefonische interview hebt u al aangegeven wat uw richtingbezwaar is, namelijk … Welke gevolgen heeft het richtingbezwaar voor het onderwijs dat uw kind krijgt? Onze vraag heeft vooral betrekking op de doelen/ontwikkelingsterreinen:
- *in hoeverre zijn deze anders dan bij schoolonderwijs;*
- *hoe verhouden uw doelen zich tot de kerndoelen zoals die voor schoolonderwijs zijn vastgelegd;*
- *welke aandacht besteedt u aan opgroeien in een pluriforme samenleving, actief burgerschap, sociale integratie, en culturele verscheidenheid?*

Onze primaire kerndoelen zijn:
a. het bereiken van gevoelens van geborgenheid, veiligheid en innerlijke zekerheid: de drie basisvoorwaarden voor een goed leerproces.
b. expliciete aandacht voor de emotionele ontwikkeling in relatie tot alle leergebieden, bijvoorbeeld ook bij rekenen
c. kunstzinnige vorming, met name samen bezoeken van professionele kunstuitingen, zoals musea, opera, concerten en het leren zelf beoefenen van deze kunstvormen, o.a. een instrument bespelen en stukken analyseren.

Daarnaast hebben we ook alles gedaan, wat in de kerndoelen staat aangegeven.

3b/3c/3d
We zouden graag wat meer inzicht krijgen in de dagelijkse gang van zaken van het vervangende onderwijs. We willen dat doen aan de hand van drie ontwikkelingsdomeinen: Nederlandse taal, rekenen/wiskunde en de ontwikkeling van sociale competenties. Wilt u voor elk van deze gebieden aangeven hoe de werkwijze is of is geweest?

- *Hoe leert het kind lezen/schrijven (hoe heeft het dat geleerd)?*
- *idem voor rekenen/wiskunde*
- *idem voor de sociale ontwikkeling*

We hebben veel gereisd en voor ons werk instellingen voor gehandicapten bezocht. Onze zoon ging altijd mee. Hij vond vaak speelkameraadjes. Er was ook steeds een kindermeisje. Vanaf ongeveer zijn zesde zochten we naar kindermeisjes die hem ook bij het leren konden begeleiden. Vaste werkuren waren er niet. Wel zorgden we ervoor dat er – verspreid over de dag – steeds vier uur een-op-een gewerkt werd. Voor leren lezen hebben we heel uiteenlopende schoolmethoden gebruikt. Door onze achtergrond in de onderwijsbegeleiding waren we goed thuis in schoolmaterialen. We hadden ook wel het een en ander in huis. Leren spellen heeft zich over een langere tijd ontwikkeld, onder andere aan de hand van aparte spellingoefeningen. Ergens tussen zijn elfde of twaalfde heeft er een versnelling plaatsgevonden, net alsof hij het toen opeens allemaal kon oppakken. Rekenen hebben we aangeboden door te selecteren uit bestaande rekenmethoden. Maar we hebben ook zelf materiaal ontwikkeld. Staartdelingen en breuken komen in hedendaagse methoden bijvoorbeeld veel te weinig aan bod. We vinden het belangrijk dat vaardigheden op een didactisch verantwoorde manier worden aangeboden. Op school moeten kinderen bijvoorbeeld al jong werkstukken maken en spreekbeurten houden. Wij kiezen ervoor om eerst aandacht aan de deelvaardigheden te besteden. Als hij die dan beheerst, dan volgt vanzelf de integratie. Presentaties zijn voor hem geen enkel probleem, ook niet voor grote groepen.

De sociale ontwikkeling verliep gunstig: hij heeft altijd in een sociaal rijke omgeving verkeerd waarin er veel aandacht voor hem was: van ons, van de kindermeisjes, van

de mensen die we onderweg tegenkwamen, enzovoort. Als we thuis waren, had hij zijn eigen vriendjes om mee te spelen.

Specifiek voor de VO-leeftijd:
- *onderwijs in moderne vreemde talen*
- *exacte vakken (wiskunde, anw)*
- *sociale competenties*
- *beroepsvoorbereidende vakken (in geval van een beroepsopleiding)*

Niet van toepassing

3e/3f
- *Heeft u zicht op de ontwikkeling van het kind in vergelijking met kinderen die wèl naar school gaan? Hoe?*
- *Is er ooit sprake geweest van een stagnerende ontwikkeling, bijvoorbeeld als gevolg van een beperking? Zo ja, wat is/was er aan de hand? Bent u geslaagd in het vinden van een aanpak en hoe ziet/zag deze eruit? Is er hulp geboden; welke?*

We hebben altijd voldoende zicht gehad op zijn ontwikkeling. Zo wisten we aan de hand van de schoolmethoden hoe de leerstof over de leerjaren is verdeeld. Ook konden we zijn ontwikkeling relateren aan die van kinderen uit zijn omgeving. Toen hij elf was, heeft hij de Eindtoets Basisonderwijs van het Cito gemaakt. Hij haalde toen een hoge score, waaruit we afleidden dat hij klaar was met de leerstof voor de basisschool. In het jaar daarop zijn we begonnen aan de stof voor het voortgezet onderwijs, met name de exacte vakken. Engels heeft bij vanaf zijn negende al gedaan, later ook via Duitstalige computerprogramma's. Van stagnatie is nooit sprake geweest. Onze zoon leert gemakkelijk. Hij volgt nu het tweetalige gymnasium.

3g
Wat zijn voor u de belangrijkste bronnen bij de vormgeving van het vervangende onderwijs (contacten met thuisonderwijzers, privé-leraren, internet, schoolmethoden, opleiding tot leraar die u zelf hebt gevolgd, anderszins)?
We hebben heel diverse bronnen gebruikt: schoolmaterialen, zelf gemaakte leermaterialen, boeken die we zelf in huis hebben, computerprogramma's en nog heel veel

meer. Met andere thuisonderwijzers hebben we nauwelijks contact gehad. Verder, door onze eigen opleidingen (onder andere academie voor kleuterleidster, pedagogische academie, studie orthopedagogie, doctoraal Nederlands) en beroepsmatige achtergrond zijn we goed thuis in didactische en pedagogische onderwerpen.

2d
Hoe ziet u de verdere ontwikkeling van uw kind voor zich?

- *Voorziet u dat het kind later eventueel instroomt in schoolonderwijs; wanneer en waar; hoe anticipeert u daarop; speelt de eigen voorkeur van het kind hierin een rol?*
- *Richt het onderwijs zich op het behalen van een diploma (welk)?*

Na acht jaar thuisonderwijs (tot zijn twaalfde) is hij ingestroomd in het voortgezet onderwijs. Na ampel beraad was dat de vorm waar hij zelf voor koos. Hij zit nu op een tweetalig gymnasium, derde leerjaar. De overstap is heel gemakkelijk gegaan. Hij is bij leraren en leerlingen een gewaardeerde leerling.

2e
Welke verwachtingen hebt u over de plaats in de samenleving die het kind straks kan vinden (werk/beroep). Zijn er ervaringen met oudere kinderen die – na vervangend onderwijs – al een plaats hebben gevonden?
Hij volgt nu voortgezet onderwijs (tweetalig gymnasium, derde leerjaar). Verdere vooruitzichten zijn niet besproken.

4d
Vindt u dat er toezicht zou moeten zijn op het vervangende onderwijs? Zo nee, waarom? Zo ja, welke suggesties zou u de overheid willen doen?
Wij vinden inderdaad dat er een of andere vorm van toezicht zou moeten zijn. Maar het lijkt ons moeilijk om een passende vorm te ontwikkelen. In elk geval vertrouwen we het toezicht niet toe aan de Inspectie van het Onderwijs. Die is veel te veel gericht op onderwijs via school en mist respect voor flexibele aanpakken. Misschien is het mogelijk dat universitair opgeleide pedagogen toezicht uitoefenen. Ouders zouden eens in de zoveel jaar een verslag kunnen opmaken en dat met twee welwillende pe-

dagogen kunnen doorspreken. Geschikte momenten zouden kunnen zijn, als het kind acht, respectievelijk 11 jaar wordt. Overigens vinden we wel dat de overheid ouders een financiële compensatie zou moeten bieden, al was het alleen maar voor de aanschaf van leermaterialen.

Recent uitgegeven SCO-rapporten

799 Derriks, M., Kat, E. de, Voncken, E.
Iedereen bij de les!

797 Roede, E., Derriks, M., Boogaard, M.
Sociale competentie in het Rotterdamse onderwijs. Eindrapport

796 Veen, I. van der
Amsterdamse Schakelklassen in het schooljaar 2006/2007

794 Voncken, E., Derriks, M., Ledoux, G., Sleegers, P., Kock, J. de
Een hele toer. Ervaringen van schoolleiders en docenten met de vernieuwing van de onderbouw VO.

793 Roede, E., Derriks, M.
Zijn montessorischolen toekomstbestendig ingericht?

ITS'07 Smeets, E., Veen, I. van der, Derriks, M., Roeleveld, J.
Zorgleerlingen en leerlingenzorg op de basisschool.

791 Verbeek, F., Felix, C.
Resultaten van de startersopleiding van de Academie voor Wetgeving.

790 Veen, A.
Integraal traject 0-12-jarigen. Onderzoeksverslag.

789 Blok, H., Eck, E. van
Leer- of verbeternetwerken in het basisonderwijs; een eerste verkenning.

788 Oud, W.
Ontwikkeling en implementatie van het Wanita-concept. Afsluiting van de monitor.

787 Boogaard, M., Fukkink, R., Felix, C.
Chillen, skaten, gamen. Opvattingen over kwalitatief goede buitenschoolse opvang in Nederland.

786 Peetsma, T., Blok, H. (red.)
Onderwijs op maat en ouderbetrokkenheid; het integrale eindrapport.

785 Veen, A.
Pilot Huisbezoeken. (project Capabel).

784 Roede, E.
Pedagogische Dimensie nr. 54. Signalering en aanpak van geweld. Mogelijkheden voor leraren om gevaarlijk gedrag van leerlingen tijdig te kunnen signaleren.

783 Karsten, S., Schooten, E. van, Blok, H.
Achterblijven in Amsterdam? Verslag van het onderzoek naar de leerlingen met een LWOO- en PrO-verwijzing.

Deze rapporten zijn te bestellen via:
http://www.sco-kohnstamminstituut.uva.nl/webwinkel/bestellen.htm